

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра приватного права

Магістерська робота
освітній ступінь – магістр

на тему: **«ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН»**
«CHILD AS A SUBJECT OF PRIVATE LEGAL RELATIONS»

Виконав: студент 2-го року навчання
Спеціальності
081 Право

E-mail: v.fisun@ukma.edu.ua

Фісун Владислав Володимирович

Керівник Музика Л. А.

кандидат юридичних наук, доцент

Рецензент _____

Магістерська робота захищена

з оцінкою _____

Секретар ЕК _____

«__» _____ 2021 р.

Київ-2021

Фісун В.В.

*Декларація
академічної доброчесності
студента НаУКМА*

Я, Фісун Владислав Володимирович, студент 2 року навчання факультету
правничих наук, спеціальність 081 Право, адреса електронної пошти
v.fisun@ukma.edu.ua.

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «ДИТИНА ЯК СУБ'ЄКТ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/ ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден/ згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unichек.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

12.05.2021р.
Дата

Підпис

Фісун В.В.
Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН	6
1.1. Поняття та ознаки дитини як суб'єкта приватних правовідносин в українському та міжнародному регулюванні	6
1.2. Особливості регулювання приватних прав малолітньої та неповнолітньої дитини: спільні та відмінні риси	16
1.3. Деліктоздатність дитини в приватних правовідносинах	19
РОЗДІЛ 2 ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВ У ОКРЕМИХ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ПРАВОВІДНОСИН	24
2.1. Реалізація дитиною речових прав	24
2.2. Окремі аспекти реалізації дитиною права на житло	32
2.3. Дитина як учасник зобов'язальних правовідносин	49
2.4. Актуальні питання забезпечення спадкових прав дитини	62
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	76

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ВС України – Верховний Суд України

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

КЦС ВС – Касаційний цивільний суд Верховного Суду

ЦК України – Цивільний кодекс України

СК України – Сімейний кодекс України

ЖК УРСР – Житловий кодекс Української РСР

РФ – Російська Федерація

ЦК РФ – Цивільний кодекс Російської Федерації

ЦК Франції – Цивільний кодекс Франції

Конвенція - Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ВСТУП

Актуальність даної роботи полягає в тому, що дитина, її інтереси, права, свободи та гарантії перебувають під особливим наглядом держави та міжнародної спільноти. Значного розвитку права дитини набули у XX столітті, коли були прийняті основні акти у сфері захисту прав дітей. Незважаючи на публічну природу таких актів, їх норми врегульовують і приватноправові аспекти життя дитини.

Відповідно, положення національного законодавства також приділяють чималу увагу захисту інтересів, прав, свобод та гарантій дитини у різних сферах приватного права. Проте, навіть існування особливого статусу таких прав, нерідко не дозволяє належним чином захистити їх через недосконалість законодавчого регулювання або неможливість практичної реалізації існуючих положень. Тому, реалізація інтересів, прав, свобод та гарантій дитини, як особливої категорії суб'єктів приватних правовідносин, має свої неточності та неврегульованості, що зумовлює необхідність змін у законодавчому регулюванні, а також розроблення нових підходів до вирішення практичних проблем, з якими зіштовхуються діти та особи, пов'язані з ними.

Аналізу проблем дітей у приватноправовій сфері приділили багато уваги як українських так і зарубіжних науковців, зокрема: В. Ю. Євко, О. М. Старовойтов, Т. М. Балашова, В. І. Абрамов, Е. А. Капітонова, Ж. Л. Чорна, Н. О. Тищук, О. В. Дзера, О. А. Негода, М. В. Міщенко, С. Д. Гринько, Л. В. Красицька, Л. Г. Лічман, О. В. Мовчан, О. Є. Аврамова, А. В. Баран, Т. В. Пивоварова та інші.

Об'єктом дослідження є права дитини.

Предметом дослідження є правовий статус дитини як суб'єкта конкретних приватноправових правовідносин.

Дослідницьке питання: які існують проблеми реалізації прав дитини в окремих сферах приватних правовідносин?

У зв'язку з цим, *метою* даної роботи є аналіз окремих аспектів участі дітей у приватноправових правовідносинах, дослідження проблем реалізації прав дітей у таких правовідносинах на законодавчому та практичному рівнях, а також дослідження існуючих пропозицій та розробка власних щодо вдосконалення правового регулювання у цій сфері.

Методологічною основою цього дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, а саме: історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, синергетичний, аналізу і синтезу, індукції та дедукції.

Завданнями магістерської роботи є:

- проаналізувати поняття «дитина» в українському та зарубіжному праві та дослідити її ознаки як суб'єкта приватних правовідносин;
- дослідити спільні та відмінні риси у правовому регулюванні малолітніх та неповнолітніх дітей як суб'єктів приватноправових правовідносин, в тому числі обсяг деліктоздатності таких осіб;
- проаналізувати можливості реалізації дитиною своїх прав у зобов'язальних та речових правовідносинах;
- дослідити окремі аспекти реалізації права на житло дитини;
- проаналізувати актуальні проблеми реалізації спадкових прав дітей.

Емпіричним підґрунтям цього дослідження стали рішення судів України від першої до касаційної інстанцій, в тому числі рішення Верховного Суду та Верховного Суду України, а також рішення Європейського суду з прав людини.

РОЗДІЛ 1

ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ПРИВАТНИХ ПРАВОВІДНОСИН

1.1. Поняття та ознаки дитини як суб'єкта приватних правовідносин в українському та міжнародному регулюванні

Легальне визначення поняття «дитина» надається у ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р., де вказується, що такою є особа віком до вісімнадцяти років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше [1]. Таке визначення дублює закріплене у ст. 1 Конвенції про права дитини від 20.11.1989 р. [2].

Водночас, у ЦК України від 16.01.2003 р., як в основоположному акті приватного законодавства України, окремого визначення поняття «дитина» не наводиться: тут застосовуються категорії часткової цивільної дієздатності фізичної особи, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа) та неповної цивільної дієздатності фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років (неповнолітня особа) [3].

Тобто, через призму Закону України «Про охорону дитинства» [1], положення ЦК України [3] у понятті «дитина» виокремлюють малолітніх осіб (тобто, дітей до чотирнадцяти років) та неповнолітніх осіб (дітей від чотирнадцяти до вісімнадцяти років). Варто зазначити, що деякі особи по досягненню віку шістнадцяти років можуть отримати повну цивільну дієздатність (тобто, набути прав повнолітньої особи) [3]. Однак, чи варто проводити розмежування між повнолітніми особами та такими, що лише набувають прав повнолітньої особи, точно відповісти не можна.

Поняття «дитина» розкривається і у СК України від 10.01.2002 р., де ст. 6 визначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття; малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [4].

Водночас, СК України [4] не надає поняття «повноліття», в той час як з положень Закону України «Про охорону дитинства» випливає що повноліттям є досягнення вісімнадцяти років, якщо особа не набуває цього статусу раніше [1].

Стаття 1261 ЦК України визначає, що у першу чергу право на спадкування за законом мають діти спадкодавця, у тому числі зачаті за життя спадкодавця та народжені після його смерті, той з подружжя, який його пережив, та батьки [3]. У цьому аспекті В. Ю. Євко вказує, що визначення СК України не може використовуватися для застосування у цивільних відносинах, так як його визначальною ознакою є вік особи, а отже у випадку спадкування, ті хто досягли віку вісімнадцяти років, вже не можуть бути спадкоємцями першої черги [5, с. 253]. Погоджуємося із цим висновком, але з іншого боку зазначимо, що визначальною ознакою дитини, виходячи із системного тлумачення аналізованих законів, є недосягнення нею повноліття, яке пов'язується з двома факторами: досягнення біологічного віку вісімнадцяти років або ж отримання статусу повнолітньої особи у встановлених законодавством випадках.

Тобто, правовий статус дитини в українському цивільному законодавстві прямо залежить від її дієздатності (категорії, якою оперує ЦК України), оскільки особа, набуваючи повної цивільної дієздатності (що, наприклад, автоматично відбувається при реєстрації шлюбу [3]), втрачає статус дитини та вже не може розраховувати на відповідні гарантії для дітей, закріплені законодавством.

Однак, законодавством не закріплюється неможливість осіб, що мають правовий статус дитини, вступати у шлюб. Тому, ми висловлюємо припущення того, що набуття повної цивільної дієздатності (а відтак повноліття і втрати статусу дитини) має бути правом, а не безумовним обов'язком таких осіб.

В. Ю. Євко ж відзначає, що у цивільному законодавстві поняття «дитина» застосовується у значенні особи, яка перебуває у кровному спорідненні першого ступеня по прямій лінії з іншими особами (батьками) [5, с. 253-254]. З цим висновком ми до кінця погодитися не можемо, оскільки ЦК України у ст. 29 говорить про згоду на вибір місця проживання між дитиною та батьками (усиновлювачами, опікунами) [3], тобто між особами, які можуть не мати жодного

ступеня кровного споріднення. У цьому випадку, поняття «дитина» застосовується саме в розумінні СК України [4] або ж Закону України «Про охорону дитинства» [1].

Враховуючи вищенаведене, маємо частково погодитися з думкою про те, що визначення, закріплене СК України [4], не підлягає безспірному застосуванню у цивільному праві, оскільки основною ознакою дитини в ньому визначається досягнення певного віку, тоді як для цивільних правовідносин віковий критерій не є самодостатнім, визначальне значення має здатність усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними [6, с. 110].

Також, маємо зазначити про окремі обов'язки батьків щодо їх дітей, встановлені у СК України [4]. Наприклад, ст. 199 СК України визначає, що у разі, якщо повнолітні дочка, син продовжують навчання і у зв'язку з цим потребують матеріальної допомоги, батьки зобов'язані утримувати їх до досягнення двадцяти трьох років за умови, що вони можуть надавати матеріальну допомогу [4].

Таким чином, СК України також веде мову про кровну спорідненість батьків та їх дітей і поширює статус дитини на можливість отримання матеріальної допомоги до двадцяти трьох років. І хоча у ст. 199 безпосередньо слово «дитина» не вживається, мова фактично йде про повнолітніх дітей своїх батьків, а отже визначення, встановлене ст. 6 СК України щодо того, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття (тобто, вісімнадцяти років) [4] не завжди застосовується й у самому СК України.

Оскільки одним з завдань цієї роботи є аналіз проблемних аспектів реалізації житлових прав дітей, то маємо здійснити аналіз житлового законодавства України на предмет визначення поняття «дитина».

Звертаємо увагу на ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства», де визначається, що «діти – члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем» [1]. Тобто, право на житло в розумінні цього Закону надається особам, що не досягли вісімнадцяти років (повноліття) або ж не стали повнолітніми раніше на підставі закону (за визначенням ст. 1 цього Закону [1]).

У свою чергу ЖК УРСР від 30.06.1983 р. [7] не дає визначення поняття «дитина», з чого можна зробити висновок, що таке запозичується з інших нормативно-правових актів. Водночас, будь-яких відсилок за текстом цього кодексу [7] до інших нормативно-правових актів в контексті цього питання виявлено не було.

Якщо звернутися до ст. 64 ЖК УРСР, то знаходимо, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача, їх діти і батьки, а ст. 65 ЖК УРСР згадує про те, що на вселення до батьків їх неповнолітніх дітей, згоди всіх членів сім'ї, які проживають разом з наймачами, не потрібно [7]. З буквального аналізу ст. 32 ЖК УРСР [7] отримуємо висновок про те, що неповнолітніми в його розумінні є особи віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Таким чином, застосовуючи системне тлумачення поняття «неповнолітня дитина», можемо резюмувати, що за ЖК УРСР [7] такою є особа у віці від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років, яка має батьків, тобто перебуває у кровному спорідненні з ними.

Водночас, поняття «малолітня дитина» у ЖК УРСР [7] відсутнє взагалі.

Оскільки ЖК УРСР оперує поняттям «неповнолітня дитина» [7], то виходить, що він передбачає і можливість існування повнолітніх дітей. Таким чином, ЖК УРСР [7] в понятті «дитина» змішує і досягнення нею певного віку і наявність кровної спорідненості, зокрема з батьками.

Не можна не вказати про те, що ЖК УРСР також застосовує поняття «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування» [7], і безспірно, що їх статус встановлюється Законом України «Про охорону дитинства» [1], оскільки лише там надається визначення цих понять.

Конституція України у ст. 52 вказує на те, що діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним [8].

Згідно неофіційного коментаря до ст. 52 Конституції України, поняття «дитина» застосовується тут у розумінні СК України [9]. На нашу думку, тут доцільніше було б застосувати визначення Закону України «Про охорону

дитинства» [1] та положення Конвенції про права дитини [2], оскільки вони є базовими нормативними актами у цій сфері, у той час як СК України [4] встановлює спеціальне регулювання для сімейної сфери.

Можна звернутися і до Закону України «Про громадянство України» від 18.01.2001 р., де вказується, що дитиною є особа віком до вісімнадцяти років [10].

Як бачимо, єдине розуміння поняття «дитина» в українському законодавстві відсутнє, більше того, різне його застосування в окремих галузях права, не дає можливості надати його уніфіковане визначення.

З проаналізованих нами актів законодавства не вбачається наявність однакових підходів законодавця до визначення цього поняття, а різне його закріплення зумовлюється необхідністю автономного застосування у кожній конкретній галузі права, що на нашу думку є виправданим.

Подекуди відбувається змішування понять «дитина», що мають різне за змістом значення, що призводить до ще більшого поглиблення неоднозначності застосування такого поняття.

Отже, навіть питання застосування поняття «дитина» є дискусійним та може у практичному аспекті створювати проблеми при визначенні статусу особи для застосування до неї тих чи інших правових категорій.

Звертаючись до зарубіжної та міжнародної практики визначення поняття «дитина», можемо вказати на наступне.

Першим міжнародним актом у сфері прав дитини стала Конвенція про права дитини 1924 року (Женевська), що була прийнята Лігою Націй [11]. Ця Конвенція закріплювала, що людство «повинно дати дитині все найкраще, що у нього є»¹ [11].

Водночас, документ складався з п'яти пунктів та зазначав про добробут дітей, визнавав їх право на розвиток, допомогу, покращення умов життя та захист [11]. У той же час, жодних згадок про те, яка саме особа вважається дитиною, ця Конвенція [11] не встановлювала, а отже залишала це питання на розсуд держав.

---

¹ Тут і надалі переклад з іноземних мов виконаний мною, якщо не зазначено іншого.

О. Старовойтов звертає увагу на те, що до прийняття Конвенції про права дитини, лише Декларація прав дитини 1959 року згадувала про те, з якого моменту особа вважається дитиною [12, с. 19].

У Декларації прав дитини 1959 року вказується, що дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження [13].

І хоча Декларація прав дитини 1959 року не визначає, коли особа втрачає статус дитини, вона в подальшому спричинила багато дискусій між державами при підготовці Конвенції про права дитини щодо того, коли особа вважається такою, що набула статусу дитини, оскільки одні притримувалися позиції, що такий статус набувається з моменту зачаття, а інші – з моменту народження [12, с. 20].

О. Старовойтов доходить висновку, що міжнародне право визнає дитиною особу з моменту народження [12, с. 20]. Проте, такий висновок є передчасним, оскільки в аналізованих науковцем Декларації прав дитини 1959 року [13] та Конвенції про права дитини [2] у преамбулах мова йде саме про захист прав дитини як до так і після народження. І хоча преамбули міжнародних нормативно-правових актів обов'язкової сили не встановлюють (про що зазначає і сам О. Старовойтов [12, с. 20]), підстав вказувати, що права дитини у міжнародному праві виникають з моменту народження, немає. Слушно буде зазначити, що в Американській конвенції з прав людини 1969 року ст. 4 передбачає, що право на життя захищається законом з моменту зачаття [14].

Тому, слід дійти висновку, що момент виникнення прав людини (а звідси і дитини, як першого статусу особи, що набувається до або в момент народження в залежності від правового регулювання конкретної держави) залишається на розсуд держав.

У цьому контексті слід звернути увагу на регулювання питання зачатої, але ненародженої дитини в Україні. ЦК України відносить до першої черги спадкоємців дітей спадкодавця, зокрема і тих, що зачаті за життя спадкодавця та народжених після його смерті [3]. У доктрині зазначається, що на сьогоднішній день відсутнє юридичне визначення поняття «ненароджена дитина» та деяких

інших положень, які законодавець використовує при формулюванні правового статусу таких осіб [15, с. 135]. З цього приводу цікавою видається думка Т. В. Водоп'яна, який пропонує закріпити таку норму: «людина, якщо вона народилася живою, є правоздатною з моменту зачаття» [16, с. 38]. Іншими словами, науковцем пропонується презумпція правоздатності живонародженої людини (а отже і дитини) з моменту зачаття.

Водночас, з аналізу українського законодавства вбачається, що хоча певні інтереси ненароджених дітей закріплюються, проте статус «дитина» та всі гарантії передбачені для нього надаються саме народженим особам.

Окрім цього, маємо звернути увагу, що у зв'язку з розвитком репродуктивних технологій, правове регулювання вже зіштовхується з визначенням статусу та правами особи, що зачата після смерті батьків (для прикладу, у спадковому праві, про що буде йти мова у наступному розділі).

Аналізуючи міжнародні акти у питанні припинення статусу «дитина», О. Старовойтов відзначає про те, що більшість з них пов'язують такий з досягненням особою вісімнадцяти років, зокрема і вищезгадана Конвенція про права дитини 1989 року [12, с. 22]. Для прикладу, можна навести Африканську хартію прав та благополуччя дитини 1990 року, яка у ст. 2 надає визначення поняття «дитина», якою, зокрема, є будь-яка людська істота до досягнення нею вісімнадцяти років [17]. Тобто, ця Хартія не встановлює будь-яких винятків для припинення статусу «дитина» та пов'язує його лише з віковим критерієм. У свою чергу, в країнах, що ратифікували Конвенцію про права дитини [2], статус дитини втрачається у вісімнадцять років, якщо інше не передбачено законодавством.

Комплексно поняття «дитини» у законодавстві РФ було проаналізовано у праці Т. М. Балашової [18, с. 32-36].

Конституцією РФ у ст. 38 вказується, що працездатні діти, які досягли вісімнадцяти років, повинні піклуватися про непрацездатних батьків [19]. Тобто, Конституція РФ, говорячи про статус «дитини», у цьому випадку вказує на кровну спорідненість з батьками: дитиною є особа, яка походить від батьків та по

досягненню нею вісімнадцяти років вона все ще залишається дитиною своїх батьків і, за можливості, має піклуватися про них.

У зв'язку з цим, ми не можемо до кінця погодитися із Т. М. Балашовою про те, що аналізоване положення чітко визначає дитину як громадянина, який не досяг повноліття, тобто вісімнадцятирічного віку [18, с. 33], оскільки тут мова йде не про віковий критерій, а про критерій кровної спорідненості.

У свою чергу, у Федеральному Законі РФ «Про основні гарантії прав дитини в Російській Федерації» від 24.07.1998 р. конкретно зазначається, що дитиною є особа до досягнення нею вісімнадцяти років (повноліття) [20]. Будь-яких інших винятків для втрати статусу дитини цей Закон не містить. Таким чином, повноліттям, а відтак і втратою статусу «дитини» за вказаним нормативним актом є досягнення особою вісімнадцяти років.

Як і в українському законодавстві, Т. М. Балашова відмічає, що на підставі закріплених в чинному російському законодавстві визначень не можна створити повне уявлення про дитину як суб'єкта права. Відтак, у різних галузях російського законодавства можна зіштовхнутися з термінологічною багатоваріантністю, знайшовши такі терміни, як «малолітній», «неповнолітній», «підліток» [18, с. 34]. Аналізуючи аналогічні категорії Я. В. Костенко вказав, що всі ці визначення є більш вузькими в порівнянні з поняттям «дитина» [21, с. 59].

На підставі проаналізованих позицій російських науковців, Т. М. Балашова доходить висновку, що поняття «дитина» має бути визначене як універсальне та родове, а всі інші категорії «малолітній», «неповнолітній», «підліток» мають бути ним охоплені, а в окремих випадках використовуватися для формування самотійних видів правового статусу дитини [18, с. 35].

Безумовно, такий підхід є слушним та може бути застосовним і в українській практиці, де поняття «дитина» також має неоднозначність у підходах до його визначення, а тим більше застосування.

У свою чергу, в Акті захисту прав дитини Республіки Естонія від 08.06.1992 р. вказується, що для цілей визначення цього Акту, дитиною вважається людська істота до досягнення нею вісімнадцяти років [22].

ЦК Франції від 21.03.1804 р. оперує поняттям «неповнолітній» (*le mineur* (англ. *minor*)), а не «дитина» і у ст. 388 визначає, що таким є особа будь-якої статті до досягнення нею вісімнадцяти років [23]. Крім цього, в останньому застосовується поняття «емансипації», що визначає, що особа є такою, що відмовилася від статусу неповнолітнього у випадку одруження (ст. 476), а також за рішенням суду у випадку досягнення нею шістнадцятирічного віку (ст. 477). Водночас, повнолітньою є особа, яка досягла вісімнадцяти років (ст. 488) [23].

Особливістю ЦК Франції є те, що він регулює як питання власне цивільного так і сімейного права [23]. Якщо казати про поняття «емансипації», то схоже застосовується і в ЦК України, проте мова тут йде не про досягнення повноліття, а про отримання повної дієздатності та як наслідок втрати статусу дитини [3].

У будь-якому випадку, для цілей українського законодавства, вона вважається «емансипованою» та втрачає права, на які вона могла б розраховувати як дитина.

У Великобританії поняття «дитина» варіюється в залежності від держави-учасниці. Для прикладу, з Посібника «Спільна робота над захистом дітей (2018) можна зробити висновок, що дитиною є особа яка в певних випадках не досягла шістнадцяти або вісімнадцяти років [24, с. 14]. Водночас, у Північній Ірландії в Акті про дітей 1995 року визначена, що за винятком деяких встановлених законодавством випадків, дитиною є особа, яка не досягла вісімнадцятирічного віку [25]. Однак, це також залежить від сфери застосування поняття «дитина», і, наприклад, Акт про заслуховування дітей у Шотландії 2011 року визначає, що для цілей його застосування, дитиною є особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку [26].

Таким чином, у понятті «дитина», на підставі проаналізованих актів українського та зарубіжного законодавства, а також доктринальних праць, можемо виокремити наступні критерії: віковий (по досягненню особою певного встановленого законодавством біологічного віку), кровної спорідненості (зв'язок з батьками), а також дієздатності (можливість втрати статусу «дитина» через встановлені законодавством умови, не пов'язані з віковим критерієм або критерієм кровної спорідненості).

У зв'язку з цим, встановити єдине поняття «дитина» для всіх сфер права, навіть в межах галузей приватного права, не є можливим і часто воно є автономним у кожній окремій галузі або ж в конкретних правовідносинах (для прикладу, у спадкуванні).

Незважаючи на вищенаведене, деякі науковці є достатньо сміливими у своїх поглядах та надають власне поняття «дитина», визначаючи її як людську істоту, яка не досягла вісімнадцятирічного віку, що є (або передбачається) фізично і розумовим незрілим суб'єктом правовідносин, для якого створюється пільговий режим правового регулювання [27, с. 582]. На нашу думку, таке визначення не розкриває всіх можливих ознак та статусів цього поняття.

Якщо ж казати про ознаки «дитини», то Я. В. Костенко вказує, що у загальній теорії права не розроблено ознаки особливого суб'єкта права, яким є дитина [21, с. 56]. З огляду на це, остання відзначає, що особливий статус дитини ґрунтується на віковій ознаці, яка характеризує людську істоту, однак розуміння меж цієї вікової ознаки та, відповідно, правосуб'єктності зумовило досить значні варіації в різних галузях права [21, с. 56]. Слід погодитися з автором та відзначити, що дійсно ключовою у статусі дитини є вікова ознака, однак, в залежності від галузі застосування, ця ознака може бути не єдиною для визначення правового статусу дитини.

З проаналізованих вище положень законодавства та доктринальних позицій можемо визначити, що ознаками дитини (без урахування критерію кровної спорідненості) є наступні: 1) її визначення як людської істоти (тобто біологічна приналежність до людського роду), 2) недосягнення «біологічного» повноліття (зазвичай, вісімнадцяти років), 3) неотримання нею статусу повнолітньої особи внаслідок обставин, передбачених законодавством (наприклад, вступ у шлюб).

1.2. Особливості регулювання приватних прав малолітньої та неповнолітньої дитини: спільні та відмінні риси

Як було зазначено вище, розрізнення малолітніх та повнолітніх осіб присутнє як в ЦК України [3] так і в СК України [4]. Водночас, для СК України визначальним у класифікації таких осіб є віковий критерій [4], в той час як у ЦК України такі статуси пов'язуються з категорією дієздатності фізичної особи, тобто можливістю усвідомлювати і керувати своїми діями [3].

Дієздатність малолітньої особи (тобто такої, що не досягла чотирнадцяти років) визначається ст. 31 ЦК України, де вказується, що остання має право:

- 1) самостійно вчиняти дрібні побутові правочини [3];
- 2) здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [3].

У свою чергу, додатково до ст. 31 ЦК України, статус неповнолітньої особи передбачає ряд додаткових прав, визначених ст. 32 ЦК України, а саме:

- 1) самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами [3];
- 2) самостійно здійснювати права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняються законом [3];
- 3) бути учасником (засновником) юридичних осіб, якщо це не заборонено законом або установчими документами юридичної особи [3];
- 4) самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним нею на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) [3].

До того ж, для укладення інших правочинів або розпорядження грошовими коштами, що внесені повністю або частково іншими особами у фінансову установу на її ім'я, необхідна згода батьків (усиновлювачів) або піклувальників, а також органу опіки та піклування [3].

Окрім цього, неповнолітня особа особисто несе відповідальність за порушення договору, укладеного нею самостійно відповідно до закону, а також порушення

договору, укладеного за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальника. Якщо у неповнолітньої особи недостатньо майна для відшкодування збитків, додаткову відповідальність несуть її батьки (усиновлювачі) або піклувальник (ст. 33 ЦК України) [3].

Тобто, з норм ЦК України [3] випливає, що обсяг прав та обов'язків неповнолітніх осіб є набагато ширшим за малолітніх, незважаючи на те, що зміна їх статусу з одного на інший відбувається одномоментно, під час досягнення дитиною чотирнадцятирічного віку.

Зокрема, малолітні мають право здійснювати лише дрібні побутові правочини та розпоряджатися немайновими правами на результати інтелектуальної та творчої діяльності [3]. Фактично, вони є максимально обмеженими у цивільній дієздатності та не можуть в силу свого статусу вважатися повноцінними учасниками цивільних правовідносин без залучення третіх осіб – їх представників (батьків, усиновлювачів, опікунів).

У свою чергу, неповнолітні особи можуть вчиняти практично будь-який правочин, при цьому лише деякі з них потребують відповідної згоди органу опіки та піклування, а також батьків (усиновлювачів, піклувальників).

Ж. Л. Чорна, аналізуючи особливості правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників майнових відносин, вказує, що вже від народження такі особи мають наступні майнові права:

- мати майно в приватній власності;
- користуватися житловим приміщенням та іншим майном;
- спадкові;
- суб'єктивні права на об'єкти права інтелектуальної власності;
- вчиняти різного роду правочини, які не виходять за межі дрібних побутових;
- мати інші майнові права та обов'язки [28, с. 138-139].

До того ж, відмінними є наслідки вчинення правочинів за межами цивільної дієздатності малолітніми та неповнолітніми особами (про що детальніше буде зазначено у наступному розділі).

Не менш важливо зазначити, що схожості та відмінності у правах та обов'язках малолітніх та неповнолітніх осіб наявні і у інших приватно-правових сферах.

На нашу думку обґрунтованим є існування більшої кількості гарантій для забезпечення прав малолітніх дітей в силу їх розвитку, що за загальним правилом об'єктивно поступається рівню розвитку неповнолітньої особи.

Для прикладу, в сімейних відносинах у батьків є переважне право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб для того, щоб така дитина проживала з ними (ст. 163 СК України), управляти належним малолітній дитині майном без отримання будь-яких спеціальних повноважень (ст. 177 СК України) [4] тощо.

Водночас, в незалежності від віку, будь-яка дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї (ст. 171 СК України), а майно, придбане батьками або одним із них для забезпечення розвитку, навчання та виховання дитини (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо), є власністю дитини (ст. 174 СК України) [4] тощо.

Більш детальне розмежування категорій малолітніх та неповнолітніх дітей можна буде прослідкувати з аналізу, проведеного в наступному розділі.

Таким чином, у різних сферах приватного права існують спільні й відмінні риси правового регулювання статусу малолітніх та неповнолітніх дітей, що з одного боку зумовлюються необхідністю існування посилених гарантій прав дітей, а з іншого виходять з психічного та фізичного розвитку дітей різних вікових категорій, що на нашу думку, є визначальною ознакою такого розмежування.

1.3. Деліктоздатність дитини в приватних правовідносинах

Важливим питанням розмежування статусу малолітніх та неповнолітніх дітей є обсяг встановленої для них деліктоздатності.

Слід зазначити, що малолітні особи є неделіктоздатними [3], тобто не несуть будь-якої цивільно-правової відповідальності за завдану ними шкоду.

Ю. А. Дербаківа слушно відзначає, що хоч малолітні особи і є неделіктоздатними, проте вони можуть заподіювати шкоду, своїми діями створювати негативні наслідки для інших осіб [29, с. 10].

На сьогоднішній день, питання відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою регулюється ст. 1178 ЦК України, яка за загальним правилом встановлює, що така шкода, відшкодовується батьками (усиновлювачами) малолітньої особи або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, - якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою [3].

У свою чергу, у цивільно-правовому аспекті абсолютно деліктоздатними є особи, що досягли чотирнадцятирічного віку [3].

Їх відповідальність передбачається ст. 1179 ЦК України, де вказується, що неповнолітня особа (у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років) відповідає за завдану нею шкоду самостійно на загальних підставах. Водночас, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини [3].

Отже, деліктна відповідальність неповнолітніх забезпечується додатковою відповідальністю батьків (усиновлювачів, опікунів, піклувальників), тобто мова йде про субсидіарну відповідальність [29 с. 11].

Аналізуючи зарубіжне законодавство С. С. Немченко вказує, що вік делінквента (заподіювача шкоди) не має юридичного значення, і суд може покласти

на нього обов'язок відшкодувати шкоду, якщо визнає, що на момент здійснення правопорушення делінквент був у змозі розуміти значення своїх дій [30, с. 68].

У зв'язку з цим, С. Д. Гринько вказує на позицію щодо зниження віку невідповідності малолітньої особи та наводить практику Грузії та Туркменістану, де особа, яка не досягла десятирічного віку, не несе відповідальності за шкоду, завдану іншим особам [31, с. 159].

Авторка зазначає, що у кожному випадку для покладення на особу, яка досягнула десяти років, обов'язку відшкодувати шкоду, слід на момент її завдання встановити здатність усвідомлення нею значення свого діяння. Тобто, відсутність такого усвідомлення свідчить про невідповідність неповнолітньої особи, яка не буде відповідати за шкоду, завдану нею іншій особі [361 с. 159].

Зрозумілим є те, що особа може усвідомлювати свої дії і раніше десятирічного віку, тому вирішувати це питання виключно в правовому полі не є доречним, оскільки для цього необхідний комплексний підхід та дослідження й у інших галузях наукового пізнання.

У свою чергу, С. Д. Гринько зазначає про необхідність доповнення ст. 1178 ЦК України ч. 6, виклавши її наступним чином: «Фізична особа, яка не досягла семирічного віку, може бути зобов'язана судом відшкодувати шкоду, завдану нею, з урахуванням обставин справи частково або в повному обсязі, якщо вона має достатні для цього кошти і не залишиться без засобів, необхідних для власного належного утримання, а також для виконання передбачених законом обов'язків щодо надання утримання іншим особам, а фізичні особи, які визначені частиною першою цієї статті, померли або довели відсутність своєї вини» [31, с. 164].

Такого висновку автор доходить на підставі того, що схожі положення закріплюються у законодавстві Німеччини [31, с. 164].

Однак, у трудовому законодавстві України навіть не передбачається можливість працевлаштування дитини віком до чотирнадцяти років [32], не кажучи вже про те, що малолітні особи можуть вчиняти лише дрібні побутові правочини, а також розпоряджатися виключно немайновими правами інтелектуальної власності

[3]. Крім цього, варто також враховувати співвідношення між можливістю вчинення дрібного побутового правочину та відшкодуванням завданої шкоди.

Відтак, по-перше, така особа навряд чи матиме матеріальну можливість відшкодувати шкоду, а по-друге, у наведеній С. Д. Гринько пропозиції [31, с. 164] відсутні згадування про те, що малолітня особа повинна усвідомлювати ці дії, тобто, певною мірою авторка суперечить наведеній ній позиції щодо необхідності усвідомлення малолітньою особою свого діяння [31, с. 159].

Водночас, С. Я. Ременяк пропонує доповнити ч. 1 ст. 1178 ЦК України положенням наступного змісту: «у випадку неплатоспроможності батьків (усиновлювачів), опікунів, інших осіб, відповідальних за догляд за малолітніми особами, суд на власний розсуд має право розпорядитися частиною майна малолітнього, яке є у його власності, для покриття заподіяних збитків» [33, с. 6-7].

Як бачимо, в доктрині існують пропозиції щодо збільшення обсягу деліктоздатності малолітніх дітей за рахунок відшкодування ними завданої шкоди за умови усвідомлення ними вчинених дій або наявності майна у випадку неплатоспроможності осіб, що відповідають за їх догляд. Такі пропозиції є доречними, однак для їх впровадження недостатнім є саме закріплення у ЦК України [3], оскільки це потребуватиме, наприклад, розроблення додаткових експертних методик та розвитку судової практики для дослідження питань усвідомлення малолітніми особами вчинених ними діянь з можливістю подальшого відшкодування завданої шкоди.

Відтак, розглядаючи це питання, вважаємо, що такі нововведення потребуватимуть системного внесення змін в нормативні акти, у тому числі і Конституцію України, оскільки в ній передбачається можливість утримання лише непрацездатних батьків дітьми, що досягли вісімнадцятирічного віку та є працездатними [8].

Отже, існує розмежування статусу малолітніх та неповнолітніх дітей в площині деліктоздатності цих осіб, і чинним законодавством України встановлюється відсутність деліктоздатності (неделіктоздатність) малолітніх осіб та часткова деліктоздатність неповнолітніх осіб [3].

Водночас, існуючі в доктрині пропозиції щодо можливості надання деліктоздатності малолітнім особам є слушними, проте практична реалізація таких пропозицій потребує подальших комплексних досліджень цього питання.

***

Поняття «дитина» в українському законодавстві має неоднакове застосування. Це пояснюється широким колом правовідносин та контекстом в якому воно може бути застосовано. З огляду на це, визначити єдине поняття «дитина» для всіх сфер права, навіть в межах галузей приватного права, не є можливим і часто воно є автономним у кожній окремій галузі або ж для конкретних правовідносин.

Окрім цього, відсутність єдиного поняття спричиняє неправильне його розуміння у окремих галузях права як на доктринальному так і на практичному рівнях.

На підставі проаналізованої зарубіжної та міжнародної практики встановлено відсутність єдиного підходу до застосування поняття «дитина» як в національному законодавстві зарубіжних країн так і в міжнародних документах.

На підставі здійсненого аналізу виокремлено три основних критерії для розуміння поняття «дитина»: віковий (по досягненню особою певного встановленого законодавством біологічного віку), кровної спорідненості (зв'язок з батьками), а також дієздатності (можливість втрати статусу «дитина» через встановлені законодавством умови, не пов'язані з віковим критерієм або критерієм кровної спорідненості).

На підставі наданих критеріїв, також було виділено основні ознаки, притаманні поняттю «дитина»: 1) її визначення як людської істоти (тобто біологічна приналежність до людського роду), 2) недосягнення повноліття (зазвичай, вісімнадцяти років), 3) неотримання нею статусу повнолітньої особи внаслідок обставин, передбачених законодавством (наприклад, вступ у шлюб).

Проаналізовано спільні й відмінні риси правового регулювання статусу малолітніх та неповнолітніх дітей, що з одного боку зумовлюються необхідністю існування посиленних гарантій прав дітей, а з іншого виходять з психічного та

фізичного розвитку дітей різних вікових категорій, що на нашу думку, є визначальною ознакою такого розмежування.

На підставі проаналізованих доктринальних пропозицій щодо внесення змін до обсягу деліктоздатності малолітніх дітей наголошено на необхідності проведення комплексних досліджень з метою встановлення обґрунтованості внесення таких змін.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ДИТИНОЮ ПРАВ У ОКРЕМИХ ПРИВАТНОПРАВОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

2.1. Реалізація дитиною речових прав

Традиційно, у країнах романо-германської сім'ї у майнових відносинах виділяють зобов'язальні і речові.

Речове право являє собою сукупність норм, що регулюють майнові відносини, в яких правомочна особа може здійснювати свої права на річ самостійно, без позитивних дій інших осіб [34, с. 72]. Наскільки такий висновок відповідає можливості здійснювати речові права малолітніми та неповнолітніми особам, ми розглянемо у цьому підрозділі.

Зокрема, речовим правам властиві такі відмітні риси: 1) розглядаються лише позитивним правом, тобто є закритим встановленим переліком; 2) належність до абсолютних прав; 3) об'єктом завжди є індивідуально визначена річ [34, с. 72].

До речових прав прийнято відносити право власності і права на чужі речі [34, с. 72-73]. Водночас, ст. 190 ЦК України закріплює, що майнові права також визнаються речовими. Проте, О. Яворська вказує, що майнові права не можуть ототожнюватися з річчю, тому їх визначення через неспоживну річ за ст. 190 ЦК України не є коректним [35, с. 226]. Аналізуючи це питання, В. В. Грабик та І. Ф. Коваль відзначають, що приписи ЦК України (ст. 179) чітко встановлюють, що речові права можуть виникати лише на річ, тобто щодо об'єкту матеріального світу [36, с. 22]. На підтвердження цього науковцями наводиться позиція ВС України у справі № 6-3129цс15, де зазначається, що майнові права на нерухомість – об'єкт будівництва (інвестування) не вважаються речовими правами на чуже майно, оскільки об'єктом цих прав не є чуже майно, а також не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва (інвестування) не існує на момент встановлення іпотеки, а тому не може існувати й право власності на нього [37].

Ми ж маємо відмітити, що наведення цієї Постанови на підтвердження думки про те, що речові права можуть виникати лише на річ не є до кінця вірним, оскільки в ній зазначається набагато глибший висновок про те, що майнове право, яке можна визначити як право очікування, є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав [37].

Майнове право - це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна та яке засвідчує його правомочність як власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому [37].

Таким чином, незважаючи на суперечності, що наявні в ст. 179 та ст. 190 ЦК України щодо того, що майнові права є неспоживною річчю, в той час як річ є предметом матеріального світу [3], судова практика виходить з того, що майнові права є складовою речових прав.

Тож, не вдаючись до розмежування речей, маємо проаналізувати можливість реалізації дитиною її речових прав.

Основоположним речовим правом будь-якої особи є право власності і Л. В. Красицька відзначає, що в цілому права дітей є відносними правами за своєю природою, крім права власності дитини, що є абсолютним правом [38, с. 14].

Тобто, безумовним є те, що діти (як малолітні так і неповнолітні особи) мають право власності, тобто можуть володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном.

Ю. А. Дербакова доходить висновку, що малолітні особи можуть мати у власності житловий будинок, квартиру, автомобіль, гараж, земельну ділянку, гроші на банківському рахунку, цінні папери, наприклад, акції та інше майно, отримане ними в основному в подарунок або як спадщина [29, с. 9].

У свою чергу, авторка вказує, що неповнолітні у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, крім перерахованих об'єктів власності, можуть мати прибуток від власної трудової та підприємницької діяльності; речі, куплені на власні кошти; банківський рахунок на власне ім'я тощо [29, с. 9].

З попереднього розділу було встановлено, що навіть маючи у власності певне майно, дитина не завжди може ним розпорядитися, тому що, наприклад, малолітні особи у віці до чотирнадцяти років мають право вчинювати лише дрібні побутові правочини [3].

У зв'язку з цим, виникає протиріччя з наведеною на початку цього підрозділу позицією щодо того, що реалізація речових прав полягає у тому, що особа може здійснювати свої права на річ самостійно, без позитивних дій інших осіб.

Перш за все, необхідно звернути увагу на ст. 173 СК України, яка визначає, що батьки і діти можуть бути самостійними власниками майна. При вирішенні спору між батьками та малолітніми, неповнолітніми дітьми, які спільно проживають, щодо належності їм майна вважається, що воно є власністю батьків, якщо інше не встановлено судом [4].

Окрім цього, ст. 174 СК України встановлюється презумпція права власності дитини на майно, призначене для її розвитку, навчання та виховання (одяг, інші речі особистого вжитку, іграшки, книги, музичні інструменти, спортивне обладнання тощо) [4].

У свою чергу, ст. 175 СК України передбачає можливість набуття батьками та дітьми за рахунок їхньої спільної праці чи спільних коштів права спільної сумісної власності на майно, а ст. 176 СК України – обов'язок батьків передати у користування дитини майно, яке має забезпечити її виховання та розвиток [4].

Відповідні статті СК України містять у собі загальні положення, які регулюють відносини батьків та дітей у праві власності [4]. Водночас, загальність цих положень на практиці часто призводить до неоднозначності їх тлумачення та як наслідок судових спорів батьків з дітьми.

У справі № 115/6780/13-ц від імені неповнолітньої особи до суду звернулася її мати із вимогою про визнання права спільної сумісної власності на нерухоме майно, з огляду на те, що особа разом з батьками вселилася та спільно володіла і користувалася нерухомим майном [39]. У зв'язку з цим, суд дійшов декількох важливих висновків, що розкривають положення вищенаведених статей:

–ненадання доказів про те, що у особи (малолітньої дитини) були самостійні джерела доходу у розмірі, достатньому для придбання нерухомого майна або його частини, вказує на відсутність підстав для набуття дитиною права спільної сумісної власності на майно [39];

–зі ст. 176 СК України випливає, що навіть бажання дітей (неповнолітніх або повнолітніх) користуватися житлом, яке належить їх батькам, не може бути підставою для позбавлення батьків їх права власності на нерухоме майно [39];

–згода відповідача з наявністю у дитини права на спільне нерухоме майно може бути нотаріально посвідчено та підлягає державній реєстрації, як згода співвласника на вчинення правочину щодо розпорядження спільним майном і небажання відповідача нотаріально оформити право власності дитини на нерухоме майно не може бути підставою для задоволення позову [39].

Таким чином, СК України не гарантує права дитини на власність, що вже перебуває у власності батьків [4], а визнання за нею права спільної сумісної власності є можливим лише за наявності доказів, що вона своєю працею або своїми коштами брала участь у придбанні такого майна.

Важливим питанням залишається можливість встановлення внеску дитини своєю працею у придбання майна. Для прикладу, у справі № 2314/7855/12 Придніпровський районний суд міста Черкас, оцінюючи внесок дитини у будівництво житла, зазначив, що враховуючи ступінь участі позивача у спільній праці, оцінює дії позивача під час будівництва будинку (з його показань), які полягали у підсобних роботах, прибиранні сміття, роботі по влаштуванню фундаменту, електричного обладнання, ілюмінації тощо як звичайну допомогу батькам без бажання отримати у перспективі частку у спільному майні. При цьому, сам позивач вказав, що протягом 2002-2005 року він, відволікаючись від навчання та підготовки до випускних і вступних іспитів до вищих навчальних закладів, нарівні з батьками приймав безпосередню участь у виконанні будівельних та підсобних робіт при будівництві будинку [40].

Однак, суду відповідних робіт виявилось недостатньо для того, щоб задовольнити вимоги сина, так як у нього не було наміру під час будівництва у перспективі отримати право власності на відповідне майно [40].

На нашу думку, судом не було надано належної оцінки вкладу дитини, до того ж він не врахував того, що під час будівництва дитина, по-перше, могла бути неозізнаною з правовими аспектами отримання права власності, а, по-друге, дійсно могла жертвувати власним часом та дозвіллям задля будівництва.

У зв'язку з цим, можемо дійти висновку про відсутність критеріїв для оцінки вкладу дитини у придбання разом з батьками майна на праві спільної сумісної власності, до того ж й без урахування рівня розвитку такої дитини. На нашу думку, дослідження судом наміру дитини отримати право приватної власності взагалі не повинно включатися у предмет доказування з огляду на рівень правової освіченості дітей, що об'єктивно не може порівнюватися із рівнем повнолітніх осіб.

Засади управління майном малолітньої дитини її батьками визначаються ст. 177 СК України, яка також встановлює право розпорядження таким майном та закріплює, що при вчиненні одним із батьків правочинів щодо майна малолітньої дитини вважається, що він діє за згодою другого з батьків [4]. До того ж, додатковими гарантіями встановлено, що другий з батьків має право звернутися до суду з вимогою про визнання правочину недійсним як укладеного без його згоди, якщо цей правочин виходить за межі дрібного побутового [4].

Як бачимо, право розпорядження майном малолітньої дитини здебільшого залежить від волі батьків, незважаючи на те, що право власності на таке майно може належати самій дитині.

Окрім цього, таке право залежить в деяких випадках і від волі органу опіки та піклування, оскільки в ч. 2 ст. 177 СК України закріплено, що батьки малолітньої дитини не мають права без дозволу органу опіки та піклування вчиняти правочини щодо її майнових прав, зокрема, й укладати договори які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири [4].

Таким чином, речова правомочність малолітньої особи у формі розпорядження майном, зазвичай, напряду залежить від волі органу опіки та піклування та батьків.

У зв'язку з цим, поширеними є судові справи, коли один з батьків з тих чи інших причин не бажає надавати згоду на розпорядженням майном малолітньої дитини. При цьому, другим з батьків заявляються вимоги щодо усунення перешкод у розпорядженні майном дитини, тобто, фактично права дитини захищаються за допомогою речово-правових способів захисту цивільних прав, зокрема через негаторний позов.

У справі № 161/17445/16-ц суд апеляційної інстанції відзначив, що суд першої інстанції правомірно надав дозвіл матері на продаж нерухомого майна, що належить дитині на праві власності без згоди другого з батьків, оскільки після такого продажу придбавалася нова квартира (за яку вже було внесено завдаток), такі правочини відповідали інтересам малолітньої особи та не завдали їм шкоди, а матір'ю гарантувалося право дитини на житло [41].

Поряд з тим, судом апеляційної інстанції було зроблено важливе застереження (щодо помилки допущеної у мотивувальній частині суду першої інстанції), що надання судового дозволу на продаж матір'ю майна малолітньої дитини без згоди батька не заміняє собою дозволу органу опіки та піклування, і законодавець не ставить необхідність одержання батьками такого дозволу в залежність від наявності чи відсутності рішення суду про надання дозволу одному з батьків на продаж майна дитини без згоди іншого батька [41].

Окрім цього, закон не вимагає від заінтересованої особи, яка звертається до суду, документального підтвердження відмови другого з батьків надати письмову нотаріально засвідчену згоду на розпорядження майном їх малолітньої дитини [41]. Насправді, останній висновок суду не є однозначним, так як за відсутності підтверджень щодо звернення одного з батьків до іншого за отриманням згоди, фактично розширює судову дискрецію та дозволяє особам, всупереч встановленого законом порядку отримання згоди, одразу звертатися до суду без порушення відповідних прав.

З іншого боку, у справі № 165/3115/19 батько дитини будь-якої участі у її вихованні не брав, аліменти не сплачував, його місце проживання матері відомо не було, тому суд встановивши, що продаж нерухомого майна дитини не зашкодить її інтересам, а також врахувавши вже існуючий дозвіл органу опіку та піклування, надав згоду на продаж такого майна [42].

У цьому аспекті, важливим для дослідження є порядок розпорядження майном: чи повинен один з батьків отримувати спочатку згоду іншого або ж отримувати дозвіл від органів опіки та піклування. Якщо один з батьків відмовляється надавати згоду, то існування дозволу органу опіки та піклування, на нашу думку, матиме доказове значення та впливатиме на задоволення позовних вимог.

У ст. 12 Закону України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. зазначається, що для вчинення будь-яких правочинів щодо нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, необхідний попередній дозвіл органів опіки та піклування, що надається відповідно до закону [43]. Вказана стаття Закону регулює захист прав та інтересів дітей під час вчинення правочинів щодо житлових приміщень, проте не визначає, що ця норма поширюється саме на бездомних осіб або безпритульних дітей. Водночас, преамбула цього Закону закріплює, що він визначає загальні засади соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей [43].

Однак, з позиції Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у справі № 303/3584/19 впливає, що відповідна стаття поширює свою дію на всіх дітей [44], а тому можемо зробити висновок, що для укладення батьками правочинів щодо нерухомого майна, право власності або користування якими має дитина, необхідно отримати попередній дозвіл органу опіки та піклування.

З відповідного формулювання не можна точно встановити, чи необхідний попередній дозвіл взагалі для вчинення правочину, чи він потрібний попередньо і у випадку надання згоди одним з батьків, проте, звертаючись до ч. 5 ст. 177 СК України та п. 67 Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини [4; 50], знаходимо, що орган опіки

та піклування може відмовити у наданні дозволу на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дитини з одночасним зверненням до нотаріуса для накладення заборони відчуження такого майна лише у випадках, передбачених ч. 5 ст. 177 СК України [4; 45].

У зв'язку з цим, ми вважаємо, що доцільним є попереднє (тобто, до отримання згоди іншого з батьків) отримання дозволу органу опіки та піклування, так як відмова у його наданні спричиняє накладення нотаріусом заборони на відчуження майна.

У справі № 577/3564/14-ц Конотопський міськрайонний суд Сумської області вказав, що незважаючи на те, що представник органу опіки і піклування в судовому засіданні підтримує вимоги позову, однак, ні позивач, ні представник органу опіки і піклування не представили суду даних про надання дозволу органом опіки і піклування на продаж житла [46]. Отже, можемо дійти висновку про першочергову необхідність в отриманні дозволу від органу опіки та піклування.

Водночас, надання дозволу або відмова у його наданні може бути оскаржена у судовому порядку. Слід зазначити, що на нашу думку, встановити зобов'язання органу опіки та піклування надати дозвіл на відчуження майна дитини суд не може, оскільки це буде фактично замінити дискреційні повноваження таких органів.

Ми вважаємо, що суд може зобов'язати такий орган переглянути відповідне рішення. На підтвердження цього слід зазначити, що Броварський міськрайонний суд Київської області у справі № 361/3468/14-а визнав незаконним рішення органу опіки та піклування щодо відмови у наданні дозволу на відчуження нерухомого майна та зазначив, що до компетенції адміністративних судів відноситься виключно оцінка законності дій чи рішень суб'єкта владних повноважень, втручатися до його компетенції суд не має права, а тому вимоги щодо надання дозволу на відчуження нерухомого майна без дозволу органу опіки та піклування задоволені бути не можуть [47].

Таким чином, для можливості розпорядження майном малолітньої дитини її батьками, зокрема на підставі договорів, що потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації, необхідно перш за все отримати у

встановленому законодавством порядку дозвіл від органів опіки та піклування, надалі нотаріальну згоду іншого з батьків, а вже потім вчиняти відповідний правочин, здійснювати його нотаріальне засвідчення та державну реєстрацію.

Отже, участь дитини у речових правовідносинах зазвичай самотійною бути не може та залежить від волі інших осіб, зокрема батьків або осіб, що їх замінюють, а також органів опіки та піклування, що виконують контролюючу функцію щодо захисту інтересів дитини під час вчинення правочинів з майном.

2.2. Окремі аспекти реалізації дитиною права на житло

Фундаментальним правом, що регулює засади житлових правовідносин в Україні, є закріплене ст. 47 Конституції України право на житло, яке, зокрема передбачає, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду. Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону [8]. Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду [8].

Тобто, прямо будь-яких прав на житло для дитини Конституція України не закріплює, у зв'язку з чим існує доцільність у розкритті його змісту. На доктринальному рівні досліджувалося багатьма вченими. Перш за все, маємо погодитися з думкою про те, що право на житло є природним правом та одним з елементів правоздатності фізичних осіб [48, с. 157]. Так як правоздатність фізичної особи набувається у момент народження, то будь-яка дитина в незалежності від розуміння цього поняття, має право на житло з народження.

Водночас, Л. Г. Лічман трактує право на житло широко та визначає його як гарантовану законом можливість:

- 1) побудувати або придбати житло у власність [49, с. 6],

- 2) отримати в користування житло, що є об'єктом права державної, комунальної власності [49, с. 6],
- 3) взяти в найм об'єкт, який перебуває в приватній власності [49, с. 6],
- 4) набути право користування житлом у якості членів сім'ї власника житлового приміщення, а також у якості осіб, які постійно проживають із наймачем житла, а також стабільно користуватися житлом в умовах свободи вибору місця проживання і цивілізованого (безпечного) середовища існування, яке забезпечується державними гарантіями недоторканності житла і недопущення свавільного його позбавлення [49, с. 6].

Безумовно, що така думка є слушною, однак, ми не можемо з нею до кінця погодитися, оскільки право на недоторканність житла є окремим правом, забезпеченим Конституцією України [8], та не входить до складу права на житло у розумінні аналізованої нами статті.

З наданих складових права на житло вбачається, що деякі з них прямо стосуються житлових прав дитини, таких як право користування житлом у якості членів сім'ї власника житлового приміщення, а також у якості осіб, які постійно проживають із наймачем житла.

Слід вказати, що право на житло є одним із основних соціально-економічних прав дитини, яке є необхідною складовою механізму гармонійного розвитку дитини. Воно є самостійним правом дитини, яке включає правомочності щодо захисту, отримання, володіння, користування безпечним житлом, яке відповідає гідним умовам проживання дитини [50].

Звертаючись до Закону України «Про охорону дитинства» маємо відзначити, що зміст права на житло розкривається у ст. 18, де вказується, що держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку. Діти - члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем. Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або

особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла [1].

Виходячи з вищенаведеного, ми погоджуємося з позицією, О. Є. Аврамової, яка доходить логічного висновку про існування чотирьох статусів дитини у житлових правовідносинах: 1) як власника житла, 2) як члена сім'ї власника житла, 3) як члена сім'ї наймача житла та 4) як особи, що залишилася без батьківського піклування [51, с. 163].

З аналізу ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» [1] можна виокремити основоположну гарантію прав дитини у житлових правовідносинах – права у дитини-члена сім'ї наймача або власника жилого приміщення на користування таким приміщенням.

Таким чином, необхідно дослідити перелік осіб, які вважаються членами сім'ї в розумінні цих положень. У Законі України «Про охорону дитинства» перелік членів сім'ї не наводиться [1].

Звертаючись до положень ст. 64 ЖК УРСР знаходимо, що до членів сім'ї наймача належать дружина наймача (чоловік наймача не згадується), їх діти і батьки (відповідно, дід та баба) [7].

Більше того, у ст. 64 ЖК УРСР також встановлюється, що членами сім'ї наймача може бути визнано й інших осіб, якщо вони постійно проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство [7]. Тобто, іншими членами сім'ї можуть бути особи, що фактично не пов'язані кривними відносинами з наймачем житла.

Уперше тлумачення поняттю «члени сім'ї» надав Конституційний Суд України у Рішенні по справі № 1-8/99, де було вказано, що під членами сім'ї треба розуміти особу, що перебуває у кривних (родинних) зв'язках або шлюбних відносинах, постійно проживає з цією особою або веде спільне господарство [52].

Важливим висновком цього Рішення стало те, що діти є членами сім'ї незалежно від того, чи є це діти будь-кого з подружжя, спільні або усиновлені, народжені у шлюбі або позашлюбні [52].

Окрім цього, членами сім'ї було визнано й інших осіб за умов постійного проживання та ведення спільного господарства, і такими визнавалися особи, які не перебувають у безпосередніх родинних зв'язках (неповнорідні брати, сестри; зять, невістка; вітчим, мачуха; опікуни, піклувальники; пасинки, падчерки та інші) [52].

Тобто, Конституційним Судом України було надано хоча і не вичерпний, проте орієнтовний перелік осіб, які могли б визнаватися іншими членами сім'ї.

Питання визначення членів сім'ї знаходилося і на розгляді у КЦС ВС, який в Постанові від 23.04.2020 р. по справі № 686/8440/16-ц дійшов висновку, що критеріями віднесення до кола членів однієї сім'ї є спільне проживання (за винятком можливості роздільного проживання подружжя з поважним причин і дитини з батьками), спільний побут і взаємні права й обов'язки осіб, які об'єдналися для спільного проживання [53].

Таким чином, виходячи з закріплених критеріїв як і в ЖК УРСР так і в судовій практиці, доходимо висновку, що можливим є закріплення лише орієнтовного невичерпного переліку членів сім'ї.

Водночас, І. Л. Сердчена, аналізуючи питання визначення переліку осіб, що є членами сім'ї за українським законодавством вказала на те, що основні ознаки щодо цього терміну мають бути сформульовані в галузі сімейного права, однак при цьому кожна галузь права, яка використовує це поняття, має дати власне визначення, яке відповідає її меті [54, с. 92-93].

Остання також зазначає, що для галузі житлового права на перший план висувуються такі ознаки як спільне проживання та ведення спільного господарства [54, с. 93]. До кінця з цієї думкою погодитися не можемо, оскільки в першу чергу, навіть в житловому праві, роль відіграє наявність кровних (родинних) зв'язків, а інші критерії аналізуються тоді, коли такі зв'язки відсутні.

Крім цього, О. В. Мовчан вказує, що право на користування житлом у дитини виникає на підставі факту народження, а умови стосовно проживання та ведення спільного господарства на неї не поширюються [55, с. 76]. Ми вважаємо, що ця думка є більш слушною, ніж наведена І. Л. Сердечною [54, с. 93], проте до кінця погодитися з нею також не можемо, виходячи з наступного: неповнолітні особи у

віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років нерідко можуть спільно проживати, вести спільне господарство та побут з іншими особами, що є наймачами житла, тому навіть маючи статус дитини, вони можуть визнаватися членами сім'ї такого наймача.

На нашу думку, є декілька можливих шляхів збільшення рівня гарантій та захищеності інтересів дитини у житлових правовідносинах, пов'язаних із користуванням житлом наймача.

Першим з них є закріплення окремого визначення, хто може бути членом сім'ї, та внесення змін до актів законодавства шляхом встановлення в їх нормах відсилки до такого визначення.

У такому випадку, закріплення конкретно визначених осіб, які можуть бути членами сім'ї, надає дитині не ілюзорну, а реальну гарантію того, що у випадку відсутності наразі визначених у законодавстві членів сім'ї (батько, мати, батьки батьків), вона матиме право на користування житлом інших осіб. Для прикладу, такими особами можуть бути рідні брати/сестри батьків дитини.

Однак, додаючи нових членів сім'ї у перелік осіб, з якими має право проживати дитина, варто розуміти, що при визначенні права користування житлом, необхідно буде виходити з якнайкращих інтересів дитини в незалежності від рівня спорідненості з особами, які є наймачами.

Тобто, ми ведемо мову про безумовне право дитини на користування житлом шляхом визначення більш широкого кола осіб, які можуть вважатися для дитини членами сім'ї.

З іншого боку, це питання є достатньо неоднозначним, оскільки дитина не завжди може розраховувати на нормальне ставлення навіть від своїх батьків або батьків її батьків. Більше цього, мають враховуватися і супутні обставини (наприклад, позбавлення батьківських прав).

Така пропозиція частково узгоджується з положеннями СК України, зокрема ст. 167, де визначається, що у разі позбавлення батьківських прав, дитину може бути передано іншим родичам із одночасним зберіганням права на проживання у житловому приміщенні, в якому вона проживала, та можливістю у будь-який час

повернутися до нього, а також гл. 22, де встановлюються обов'язки по утриманню інших членів сім'ї та родичів [4].

Для підтвердження необхідності підвищеного рівня захисту житлових прав дитини звернемося до Рішення у справі № 728/1604/18, де Бахмацький районний суд Чернігівської області розглядав позов батька дитини до баби та діда щодо відібрання у останніх його доньки [56]. Зокрема, після розлучення донька залишилася проживати з матір'ю, яка в подальшому померла, а дитина продовжила проживати у діда та баби та виховувалася ними.

Суд у цій справі звернувся до принципів, встановлених у справах ЄСПЛ, відзначивши, що справи, у яких між батьками та іншими членами сім'ї дитини виникає спір щодо спілкування з дитиною та її проживання охоплюються гарантіями ст. 8 Конвенції [56; 57], а з іншого боку взаємовідносини між дідом/бабою і їх онуками, особливо, які спільно проживають протягом певного часу, також підпадають під дію гарантій ст. 8 Конвенції [56; 58].

Суд дійшов висновку, що національний Закон закріплює переважне право батьків на проживання разом з малолітньою дитиною, при цьому Закон допускає випадки, що батькам може бути відмовлено в цьому, якщо це буде суперечити інтересам дитини [56].

До того ж, суд звернувся до принципу якнайкращих інтересів дитини, що враховують:

- Погляди дитини;
- Індивідуальність дитини;
- Збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- Піклування, захист і безпеку дитини;
- Вразливе положення;
- Право дитини на здоров'я;
- Право дитини на освіту [56; 59].

Аналізуючи ці елементи, суд дійшов висновку, що проживання дитини разом із бабусею на даний момент відповідає якнайкращим інтересам дитини, навіть не

дивлячись на те, що вона не є офіційним опікуном. У такій ситуації саме бабуса є особою на користь якої стягуються аліменти на утримання дитини, а опіка може бути встановлена як тимчасовий захід після розгляду справи і не є вирішальним фактором для задоволення або відмови в задоволенні позовних вимог у цій справі [56].

Хоча питання про визначення права користування житлом (до того ж таким, що винаймалося) судом не розглядалося, останній, на підставі міжнародних принципів, а також з урахуванням ст. 163 СК України відмовив батьку у задоволенні вимог щодо відібрання малолітньої дитини та фактично залишив її право на проживання разом з дідом та бабою [56]. Іншими словами, за дитиною також залишилося право на користування житловим приміщенням осіб, з якими вона фактично проживала.

Однак, в подальшому КЦС ВС підтримав судові рішення апеляційної інстанції та вказав, що оскільки батько не був позбавлений батьківських прав, то дитина мала б бути передана йому так як місцем проживання малолітньої особи до десяти років є місце проживання її батьків [60].

У цьому аспекті, важливим залишається положення ст. 163 СК України, яка визначає пріоритетне право батьків перед іншими особами на те, щоб малолітня дитина проживала з ними [4].

Полтавський апеляційний суд вказав, що дитина, яка після смерті матері проживала з дядьком на території України, повинна бути передана батьку та проживати з ним у Швейцарії, незважаючи на те, що дитина висловила бажання залишитися з дядьком в Україні [61]. Суд вирішив передати дитину батьку та не знайшов підстав для позбавлення його батьківських прав та подальшої можливості встановлення опіки над дитиною [61].

Тобто, складається така ситуація, що дитина, за відсутності прямих умов, що могли б бути підставою для позбавлення батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав, буде передана до батька або матері, навіть якщо умови її проживання з іншим членом сім'ї будуть задовільними й вона матиме бажання продовжувати жити саме з цією особою.

Отже, наразі в таких членів сім'ї немає права утримувати дитину, що прямо впливає на порядок вирішення питання користування житлом іншим членом сім'ї. З цього приводу навіть існувала Петиція «Щодо можливості надання правового статусу законних представників родичам дитини, в разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина після розлучення батьків», де містилася вимога внести відповідні зміни до законодавства, пов'язані з представництвом іншими членами сім'ї [62].

Водночас, ми підтримуємо наведене судове рішення першої інстанції [56], де суддя виходив не лише з національного законодавства, а й з міжнародної практики та дозволив проживання дитини разом з іншими членами сім'ї.

Усталена позиція касаційної інстанції полягає у тому, що вирішуючи спори про право користування жилим приміщенням осіб, які вселилися до наймача, суд повинен з'ясувати, чи дотриманий встановлений порядок при їх вселенні, зокрема:

- чи була письмова згода на це всіх членів сім'ї наймача [63],
- чи зареєстровані вони в даному жилому приміщенні [63],
- чи було це приміщення постійним місцем їх проживання [63],
- чи вели вони з наймачем спільне господарство, тривалість часу їх проживання [63],
- чи не обумовлювався угодою між цими особами, наймачем і членами сім'ї, що проживають з ним, певний порядок користування жилим приміщенням [63].

Згоди на вселення не потребують лише неповнолітні діти у разі їх вселення до своїх батьків (ст. 65 ЖК УРСР) [7].

Однак, з наведеного вище положення, згода є лише одним з елементів, що враховується під час розгляду питання про вселення у той час як інших елементів може бути не дотримано, і навіть діти батьків-наймачів, за формального підходу, можуть бути визнані такими, що не мають право на користування жилим приміщенням.

Ми не поділяємо такий підхід, оскільки будь-які гарантії для дітей, які наприклад не зареєстровані у цьому місці проживання, хоча постійно проживають,

можуть бути порушені. Саме тому, органи як державної влади так і місцевого самоврядування при розгляді справ, пов'язаних з інтересами дитини, мають досліджувати не суто формальні, а й змістовні питання, як це було здійснено у вищенаведеній справі судом Чернігівської області [56].

З формулювань судової практики вбачається, що основоположним для можливості користування житлом, є місце реєстрації дитини.

Проте, судами не враховується висновок КЦС ВС у Постанові від 11.03.2020 р. по справі № 127/26353/18, де вказано, що наявність чи відсутність реєстрації сама по собі не може бути підставою для визнання права користування жилим приміщенням за особою, яка там проживала чи вселилась туди як член сім'ї наймача (власника) приміщення, або ж для відмови їй у цьому [64].

У зв'язку з цим існує невизначеність щодо обов'язковості застосування тих чи інших критеріїв для визначення права дитини на користування житлом. Однак, в незалежності від такої обов'язковості, ми вважаємо, що дитина 1) повинна мати право користування принаймні одним житловим приміщенням та 2) мати відповідну реєстрацію, а у разі поважних причин відсутності такої реєстрації, мати право користування принаймні одним житловим приміщенням.

Іншим висновком, якого ми дійшли є те, що право користування житлом іншого члена сім'ї інколи реалізувати неможливо у зв'язку з переважним правом батьків (які не позбавлені батьківських прав або ж у яких не відібрано дитину) на проживання з дитиною [4], відтак практична реалізація цих приписів залежить від зовнішніх обставин, на які сама дитина часто вплинути не може.

Для розгляду іншого варіанту, маємо повернутися до позиції О. В. Мовчан щодо того, що право на користування житлом у дитини виникає на підставі факту народження [55, с. 76]. На нашу думку, це більшою мірою стосується саме дитини своїх батьків, в той час як у наймача, можуть існувати родичі, які є дітьми (за віком) та водночас рідними братами/сестрами, неповнорідними братами/сестрами, племінниками/племінницями тощо.

У такому випадку, мова йде саме про розширення визначеного переліку членів сім'ї наймача, що надасть право вказаним категоріям дітей, у разі існування правовідносин щодо найму житла, мати гарантії у користуванні житлом.

Проте, КЦС ВС у справі № 711/4431/17 з іншого боку підійшов до визначення у дитини права користування житлом на підставі факту народження. Зокрема, наймачем житла був дядько дитини і у відповідній квартирі також було зареєстровано цю дитину, яка після розлучення матері з батьком (який був братом наймача) у цій квартирі не проживала [65].

Суд зазначив, що оскільки особа є неповнолітньою, то вона має право користуватися житлом обох батьків (у спірній квартирі проживає батько дитини), що не суперечить ст. 29 ЦК України, і сам по собі факт непроживання у спірній квартирі не є безумовною причиною для позбавлення права користування такою квартирою, водночас право на користування житлом у дитини виникає на підставі факту її народження [65].

Отже, дитина має право на користування житлом як член сім'ї наймача навіть за відсутності її знаходження у такому житлі протягом тривалого часу.

Маємо відзначити, що кінцевою метою кожної з пропозицій є збільшення переліку осіб, які б могли виступати членами сім'ї у відносинах, пов'язаних з наймом житла, для гарантування права дитини на користування житловим приміщенням як членом сім'ї особи-наймача.

Дещо інше складається ситуація з користуванням житлом членами сім'ї які проживають з власником такого житла. Це право закріплюється ст. 156 ЖК УРСР [7] та ст. 405 ЦК України [3].

Водночас, ці нормативно-правові акти встановлюють різне правове регулювання, яке в певній мірі суперечить одне одному.

Перш за все, звернемо увагу на членів сім'ї: ЖК УРСР відсилає до вищеаналізованої нами ст. 64 цього Кодексу [7], в той час як ЦК України не визначає, хто є членом сім'ї власника взагалі [3].

Враховуючи той факт, що предметом регулювання ст. 405 ЦК України [3] є житлові правовідносини, доцільно було б здійснити посилання у цій статті на норми ЖК УРСР [7], які визначають орієнтовний перелік членів сім'ї.

Окрім цього, ст. 405 ЦК України встановлює, що член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом у разі відсутності члена сім'ї без поважних причин понад один рік, якщо інше не встановлено домовленістю між ним і власником житла або законом [3].

Аналізуючи це питання, О. В. Мовчан звертає увагу на практику судів та вказує, що останні аналізують наступні питання: 1) встановлення терміну непроживання, 2) факт поважності чи неповажності непроживання у спірному житлі неповнолітніх дітей та 3) врахування вимоги ЦК України, відповідно до якої місцем проживання фізичної особи, яка не досягла десяти років, є місце проживання її батьків або одного з них, з ким вона проживає [55, с. 78].

На підтвердження цього наведемо Рішення Володарського районного суду Донецької області у справі № 222/1549/17 від 14.12.2017 р., де свекруха звернулася до суду з позовом про визнання невістки та її доньки такими, що втратили право на користування житловим приміщенням, оскільки вони протягом 6 років не проживали у її будинку [66].

Суд дійшов важливого висновку, вказавши, що в аспекті ст. 405 ЦК України, член сім'ї власника житла втрачає право на користування цим житлом за наявності двох юридичних фактів: по-перше, відсутність члена сім'ї власника понад 1 рік; по-друге, відсутність поважних причин його не проживання [66].

Зокрема, невістка та її донька хоча й були зареєстровані у зазначеному приміщенні, проте фактично там не проживали, що підтверджувалося доказами у цій справі. Водночас, відомості про те, що місце проживання неповнолітньої дитини було змінено у встановленому законом порядку з домоволодіння на інше, чи наявний спір про місце її проживання, були відсутні. Також були відсутні відомості щодо встановлення особою, з якою проживає дитина, чи іншими особами, опікунства над неповнолітньою дитиною, наявності у останньої іншого постійного місця для проживання ніж те, що наявне [66].

У зв'язку з цим, суд дійшов висновку, що проживання у тітки в іншому місті є тимчасовим [66].

У справі № 242/1301/18 суд відзначив, що права малолітньої дитини є похідними від права батьків (або одного із них), що малолітня дитина набуває право користування житлом за місцем проживання батьків, або одного з батьків, з ким вона проживає [67]. За таких обставин, враховуючи, що на час розгляду справи судом діти не досягли віку, за якого можуть вільно визначати своє місце проживання, факт їх непроживання у спірній квартирі обумовлений поважними причинами і не є підставою для позбавлення їх права користування житлом [67].

Найбільш вражаючим у таких справах є саме те, що батьки своїх дітей позиваються не до колишнього з подружжя, а до самих дітей із вимогами позбавити їх права користування житлом.

Отже, як бачимо, питання реалізації житлових прав дітей та батьків є непростим, однак, не менш важливим є й дотримання житлових прав та інтересів дітей, позбавлених батьківського піклування.

Щодо дітей, позбавлених батьківського піклування, то тут основну роль у більшості випадків відіграє публічний елемент – органи опіки та піклування, незважаючи на те, що загалом правовідносини у сфері набуття та користування житлом є приватноправовими (що підтверджується й Постановою ВП ВС у справі № 804/3718/18 від 11.09.2019 р. [68]).

Фундаментальним нормативно-правовим актом, прийнятим для захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. [69].

Як зазначає А. В. Баран, питання щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у законодавстві йде двома шляхами: збереження за вказаною категорією осіб вже належного їм на праві власності чи на праві користування житла та надання нового жилого приміщення [70, с. 7]. Така позиція є слушною та узгоджується з чинним на сьогоднішній момент законодавством.

Зокрема, ст. 32 вищенаведеного Закону регламентує збереження права дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа на житло та визначає, що за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, а також особами з їх числа зберігається право на житло, в якому вони проживали з батьками, рідними до встановлення опіки, піклування, влаштування в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу, заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [69].

Відповідно, протягом часу перебування дітей у таких закладах або під опікою чи піклуванням місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування несуть відповідальність за збереження такого житла, а після завершення перебування – повернути його цим дітям.

До того ж, частково цю сферу урегульовує ЖК УРСР, де у ст. 71 визначається, що жила приміщення зберігається за тимчасово відсутнім наймачем або членами його сім'ї понад шість місяців, зокрема, у разі влаштування дитини (дітей) на виховання до родичів, опікуна чи піклувальника, у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, - протягом усього часу їх перебування у родичів, опікуна чи піклувальника, прийомній сім'ї, дитячому будинку сімейного типу, закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [7].

Якщо з будинку, квартири (їх частини) вибула дитина (діти) і членів її (їх) сім'ї не залишилося, це житло може бути надано за договором оренди іншому громадянину до закінчення строку перебування дитини (дітей) у дитячому закладі або до досягнення нею (ними) повноліття і повернення від родичів, опікуна чи піклувальника, в окремих випадках - до закінчення навчання в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності, у тому числі для громадян, які потребують соціальної допомоги та соціальної реабілітації, а також в професійно-технічних чи вищих навчальних закладах або до закінчення строку служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях [7].

Логічно, що у разі відсутності дитини, прибуток від надання цього приміщення в оренду буде отримувати особа-наймодавець. Водночас, Л. М. Зілковська звертає увагу на можливість надання в оренду житлових приміщень, що належать на праві власності дітям-сиротам та дітям, позбавленого батьківського піклування, влаштованим у відповідні заклади або переданим під опіку (піклування) [71, с. 140]. Ця позиція є цілком слушною та доречною, та як зазначає дослідниця, сприятиме отриманню дітьми додаткових коштів [71, с. 140].

Проте, ми маємо звернути увагу на те, що питання утримання таких приміщень залишається невирішеним, зокрема, сплата за комунальні послуги не врегульовується на рівні законодавства [72] та залишається на плечах осіб, які повернуться у це житло після досягнення встановленого законодавством віку. Тому, навіть у разі здачі в оренду таких приміщень, отримані кошти будуть витрачені на погашення існуючих заборгованостей з наданих комунальних послуг.

Важливим питанням, що постає у цьому аспекті, також є підтримання такого майна у стані, що був наявний на момент його здачі з урахування фактичного зносу і цей обов'язок також має бути закріплений за відповідними органами опіки та піклування.

У зв'язку з цим, ми підтримуємо пропозицію щодо необхідності внесення змін до законодавства з метою покладення обов'язку зі сплати комунальних послуг на відповідні бюджети [72].

Частково гарантії зі сплати квартирної плати та комунальних послуг вже відображені у чинному законодавстві, а саме у ст. 32 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», де вказується, що до працевлаштування випускників закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебувають на обліку в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, квартирна плата та плата за комунальні послуги здійснюються місцевими державними адміністраціями за місцезнаходженням житла. Однак, це є лише мінімальним захистом інтересів таких категорій дітей [69].

Окрім цього, ст. 247 та ст. 248 СК України передбачають права дітей-сиріт та дітей, позбавленого батьківського піклування на збереження права користування житлом, у якому вона раніше проживала і у разі відсутності житла така дитина має право на його отримання відповідно до закону [4].

Для прикладу, КЦС ВС розглядаючи справу № 212/4609/16-ц звернув увагу на те, що навіть незважаючи на існування у дитини іншого опікуна, за відсутності скасування рішення органу опіки та піклування щодо реєстрації такої дитини у житлі попереднього опікуна, такий опікун не може вимагати від дитини усунення перешкод у користуванні таким житлом, з огляду на збереження права користування житлом, у якому вона проживала до встановлення опіки або піклування [73].

Визнаючи існування проблем у дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що вже мають у користуванні або власності певне житло, ми маємо звернути увагу і на тих дітей, які такого житла не мають взагалі.

Відповідно, питання захисту їх прав врегульовується ст. 33 наведеного Закону України, останні зміни до якої набрали чинності вже у 2021 році та стосувалися проблеми забезпечення житлом, на нашу думку, найбільш вразливої категорії дітей – внутрішньо переміщених осіб [74].

Зазначена стаття передбачає, що такі діти, які досягли шістнадцяти років, у разі відсутності житла, мають право зараховуватися на квартирний облік та соціальний квартирний облік за місцем їх походження або проживання за заявою опікуна чи піклувальника, прийомних батьків, батьків-вихователів, адміністрації закладу, де проживає дитина, або органу опіки та піклування. Після завершення перебування у відповідних закладах, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях або завершення строку піклування діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа протягом місяця забезпечуються соціальним житлом до надання їм благоустроєного жилого приміщення для постійного проживання [74].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли шістнадцяти років, а також особи з їх числа, які перебувають на обліку внутрішньо

переміщених осіб, мають право зараховуватися на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, і соціальний квартирний облік за місцем їх фактичного проживання, зазначеним у довідці про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи [74].

Проблеми дітей-внутрішньопереміщених осіб полягають у тому, що Законом передбачалася можливість стати на облік за місцем походження або проживання до встановлення опіки, піклування або влаштування у відповідні заклади. Наразі ж такі особи беруться на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, соціальний квартирний облік органами місцевого самоврядування за місцем їх фактичного проживання на території населених пунктів України, крім тимчасово окупованих територій та територій населених пунктів на лінії зіткнення і зміна місця їх проживання не є підставою для зняття їх з відповідного обліку [74].

Право позачергового отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення закріплюється Законом України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. [75], де у ст. 11 вказується, що таке право мають в тому числі діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, після завершення перебування у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення строку піклування над такими дітьми, а також особи з їх числа у разі відсутності в них житла у власності - протягом місяця [75].

Маємо звернути увагу на існуючу у законодавстві невизначеність щодо строку та виду надання житла:

- позачергове отримання квартир або садибних (одноквартирних) жилих будинків із житлового фонду соціального призначення у разі відсутності в них житла у власності - протягом місяця (ст. 11 Закону України «Про житловий фонд соціального призначення» [75]);

- після завершення перебування у відповідних закладах, дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях або завершення строку піклування діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, а також особи з їх числа протягом місяця забезпечуються соціальним житлом до надання їм благоустроєного жилого

приміщення для постійного проживання (ч. 1 ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [69]);

–після завершення перебування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї або завершення терміну піклування над такими дітьми та в разі відсутності в таких дітей права на житло – вони забезпечуються протягом місяця у позачерговому порядку впорядкованим соціальним житлом (ч. 5 ст. 33 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [69]).

Як бачимо, надається місяць для забезпечення соціальним житлом до надання жилого приміщення для постійного проживання та водночас надається місяць для позачергового отримання квартир або жилих будинків із відповідного фонду.

Можемо дійти висновку, що процедура передачі впорядкованого (благоустроєного) житла таким особам має відбуватися протягом максимально двох місяців. Проте, у реальних умовах, враховуючи наявну ситуацію з відсутністю достатнього житла для незахищених верств населення, ці норми є швидше декларативними, і неможливість їх реалізації є порушенням ст. 47 Конституції України [8].

Для прикладу, наведемо висновок КЦС ВС у справі № 521/10210/16-ц, де суд вказав, що особа (який був дитиною-сиротою) забезпечена тимчасовим соціальним житлом, а забезпечення її житлом поза списком осіб, які мають право на позачергове одержання жилих приміщень є використанням права в порушення вимог ЖК України, несправедливим по відношенню до таких самих громадян, які знаходяться у тому ж самому списку з більш раннього часу [76]. На жаль, такі справи є непоодинокі і багато осіб доходять до касаційної інстанції, проте суди, з огляду на забезпечення справедливості та фактичної відсутності житла відмовляють у задоволенні вимог щодо бездіяльності місцевих органів (Постанова

КЦС ВС у справі № 522/9768/16-ц від 10.01.2019 р. [77], Постанова КЦС ВС у справі № 752/12434/19 від 14.02.2020 р. [78]).

Окрім цього, О. С. Прокопенко слушно вказує на те, що наявність рішень про закріплення житлової площі за посиротілими дітьми повною мірою не вирішує житлових проблем (особливо у випадках, коли житло знаходиться в аварійному стані та непридатне для проживання) [79, с. 14]. У цьому випадку постає питання, краще мати житло в аварійному стані чи не мати його взагалі, бо у таких осіб може просто не бути жодних коштів на його відновлення, а проживаючи в ньому, вони будуть наражати себе на щоденну небезпеку.

У зв'язку з цим, під розгляд підпадає ще й проблема обліку таких дітей, оскільки вони є прив'язаними до місця їх походження або попереднього проживання. Таким чином, навіть за наявності житла в іншому регіоні, діти з іншої місцевості не можуть на нього претендувати, а мають знаходитися у черзі за своїм місцем обліку. На нашу думку, доцільно було б створити облік на рівні держави, областей, районів та населених пунктів, що дозволило б ефективніше розподіляти черговість отримання житла для таких осіб. Проте, зміна системи обліку в такому випадку має бути тільки системною та наразі навряд чи може бути впроваджена, з огляду на те, що таке фінансування у будь-якому випадку наразі краще направити на створення відповідного житла.

Отже, окрім певних законодавчих прогалин, ефективній реалізації прав дітей, позбавлених батьківського піклування, перешкоджають й фактичні умови, що виявляється у неможливості держави забезпечити своєчасно таких осіб впорядкованим соціальним житлом.

2.3. Дитина як учасник зобов'язальних правовідносин

Легальне визначення поняття зобов'язання надається у ст. 509 ЦК України, де встановлюється, що таким є правовідношення, в якому одна сторона (боржник) зобов'язана вчинити на користь другої сторони (кредитора) певну дію (передати

майно, виконати роботу, надати послугу, сплатити гроші тощо) або утриматися від вчинення певної дії (негативне зобов'язання), а кредитор має право вимагати від боржника виконання його обов'язку [3].

Зокрема, питанню визначення поняття «зобов'язання» присвячено багато доктринальних робіт. Н. Ю. Голубєва вказує на необхідність доповнення цього визначення посиланням на цивільно-правовий характер зобов'язання, можливість виникнення у боржника обов'язку як майнового так і немайнового характеру тощо [80, с. 15], в той час як Ж. В. Завальна наводить узагальнене поняття зобов'язання як правовідносин в яких зобов'язана особа на вимогу управненої особи зобов'язана здійснити певну дію чи утриматись від такої [81, с. 150].

За ст. 510 ЦК України сторонами зобов'язання є боржник та кредитор [3], і як визначається у доктрині в окремих видах зобов'язань сторони мають спеціальні назви, наприклад як продавець і покупець і щонайбільш головне такими сторонами можуть виступати фізичні та юридичні особи, держава, інші публічні утворення [82, с. 113].

Таким чином, діти в незалежності від розуміння цього поняття, можуть виступати стороною зобов'язальних правовідносин, проте їх статус у контексті цього питання слід розглядати крізь призму категорії дієздатності.

Як аналізувалося у попередньому розділі цієї роботи, обсяг прав дитини у цивільних відносинах, що регулюються ЦК України, є неоднаковим: насамперед він пов'язаний із категорією дієздатності фізичної особи та визначається ст. 31 ЦК України, тобто, частковою цивільною дієздатністю цивільної особи, яка не досягла чотирнадцяти років, а також ст. 32 ЦК України, тобто, неповною цивільною дієздатністю фізичної особи у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [3].

У попередньому розділі відзначалося, що фізичні особи з частковою цивільною дієздатністю за ЦК України мають право вчиняти лише дрібні побутові правочини, а також здійснювати особисті немайнові права на результати інтелектуальної, творчої діяльності, що охороняється законом [3].

Інші угоди від імені осіб з частковою дієздатністю укладаються батьками (усиновителями) або опікунами [83, с. 40]. Це пояснюється, зокрема гл. 17 ЦК України, де визначено, що представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє [3]. Представництво, виникає зокрема на підставі закону і ст. 242 ЦК України передбачає, що батьки (усиновлювачі) є законними представниками своїх малолітніх та неповнолітніх дітей, а опікун є законним представником малолітньої особи та фізичної особи, визнаної недієздатною [3].

У цьому аспекті, доречно було б зупинитися на визначенні дрібних побутових правочинів.

ЦК України визначає поняття дрібного побутового правочину як такого, що задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість [3].

Національний банк України у Листі № 18-111/3249-8378 від 18.08.2004 р. вказав, що слід звертати увагу на майновий стан клієнтів при укладенні договорів банківського обслуговування і це, зокрема, може включати ідентифікацію майнового стану самими клієнтами, визначення характеру їх потреб із відображенням такої інформації у відповідних договорах [84].

Н. О. Тищук, аналізуючи питання дрібного побутового правочину відзначив, що у цій категорії виділяються наступні ознаки: «побутові потреби», «відповідність розвитку особи», «невисока вартість» і кожна з них має тлумачитися окремо для кожної ситуації [85, с. 60].

Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області у Рішенні від 10.01.2018 р. по справі № 303/5942/17 вказав, що: «характер кредитних правовідносин, які є досить складними і передбачають обов'язок позичальника регулярно в обов'язковому порядку вносити кошти на погашення кредиту, сплати відсотків та комісії, матеріальну відповідальність за порушення строків грошових платежів, незважаючи на порівняно незначний розмір кредиту не дає підстав віднести кредитний договір до дрібних побутових правочинів, а тому відповідно до вимог закону у разі, коли позичальником є неповнолітня фізична особа, кредитний

договір з нею може бути укладений лише за згодою її батьків (усиновлювачів) або піклувальників» [86].

Слід зазначити, що практика щодо визнання кредитних договорів такими, що не є дрібними побутовими правочинами є усталеною [87; 88] і походить з висновків Постанови КЦС ВС від 12.04.2018 р. у справі № 289/1996/16-ц, де було зазначено, що кредитний договір має право укласти лише особа з повною цивільною дієздатністю [89] (тобто, іншими словами, він не є дрібним побутовим правочином).

Крім цього, у справі № 201/13469/19, суд першої інстанції вказав, що оскільки предметом правочину є смартфон та супутні послуги вартістю 16 498,00 грн., а син позивача на момент укладення правочину власного доходу не мав, був студентом КЗ «Маріупольський технічний ліцей», то правочин щодо придбання смартфона виходить за межі дрібного побутового та потребував згоди позивача як одного з батьків [90].

Варто звернути увагу на висновок Ж. Л. Чорної щодо можливості укладення дрібних побутових правочинів, яка вказує, що однією з його ознак є те, що він повинен повністю виконуватися в момент його вчинення (відповідно до ЦК України – такі правочини є усними). Оскільки до правочинів, що вчиняються у письмовій формі між фізичними особами належать ті, ціна яких є більшою принаймні у двадцять разів за неоподатковуваний мінімум доходів громадян [91, с. 37], то виходячи з позиції дослідниці, дрібним побутовим правочином є той, ціна якого становить менше 340 гривень.

Звичайно, що такі роздуми науковиці не є безпідставними та містять у собі раціональне зерно. Однак, неоподаткований мінімум доходів громадян не змінювався протягом достатньо тривалого часу і на сьогоднішній день прирівнювати можливість вчинення малолітньою особою правочину до розміру 340 гривень, особливо у віці, наприклад, тринадцяти років, не є до кінця виправданим.

У той же час, Ж. Л. Чорна не враховує, що більшість правочинів відбувається між фізичними і юридичними особами (зокрема, будь-які покупки звичайного

характеру) і якщо вони виконуються в момент вчинення правочину, то також не потребують письмової форми, тим більше для них взагалі не визначено розмір, коли вони повинні вчинятися письмово. Особа може придбати, наприклад, дорогоцінні ювелірні вироби, і такий правочин може в залежності від обставин визнаватися як дрібним побутовим так і ні.

Водночас, на нашу думку, дрібний побутовий правочин не обов'язково повинен виконуватися в момент його укладення та мати виключно усну форму або здійснювати шляхом вчинення конклюдентних дій, про що зазначається Н. О. Тищук [92, с. 201]. Для прикладу, особа може замовити певний товар, який буде доставлений та оплачений через певний час.

До того ж, Н. О. Тищук, аналізуючи питання щодо укладення дрібних побутових правочинів на сучасному етапі, вказує на неможливість укладення правочинів в мережі Інтернет, з огляду на те, що вони вчиняються не в усній формі, а відповідно до ЦК України, як електронні правочини прирівнюються до письмової форми [92, с. 201]. На нашу думку, підхід, який полягає у тому, що малолітні особи на сьогоднішній день можуть вчиняти лише усні правочини, по-перше, прямо не передбачається ЦК України, а по-друге, враховуючи розвиток технологій та зміну потреб і шляхів їх задоволення малолітніми особами, не є виправданим.

Ми скоріш схильні до тієї думки, що в таких правочинах необхідно щоразу здійснювати аналіз та встановлювати майновий стан особи, джерела її прибутку, соціальний стан (учень, студент тощо), необхідність речі, що придбавається для задоволення саме побутових потреб особи, вік тощо. Ймовірно, що форма правочину є лише формальною вимогою, яка не може впливати на його зміст.

У свою чергу, перелік зобов'язань, в яких можуть брати участь неповнолітні особи, окрім укладення дрібних побутових правочинів, встановлює право самостійно укласти договір банківського вкладу (рахунку) та розпоряджатися вкладом, внесеним на своє ім'я (грошовими коштами на рахунку) [3].

Водночас, ч. 2 ст. 32 ЦК України визначає, що інші правочини вчиняються неповнолітньою особою за згодою батьків (усиновлювачів) або піклувальників, а для вчинення правочину щодо транспортних засобів або нерухомого майна

повинна бути письмова нотаріально посвідчена згода батьків (усиновлювачів) або піклувальника і дозвіл органу опіки та піклування [3].

Тобто, для можливості виступати учасником у певних зобов'язальних відносинах неповнолітня особа має отримати відповідну згоду батьків (усиновлювачів, піклувальників), а подекуди й органу опіки та піклування.

У цьому аспекті слід зазначити про ст. 203 ЦК України, де в ч. 6 закріплюється неможливість вчинення батьками (усиновлювачами) правочину, що міг би суперечити правам та інтересам їхніх малолітніх, неповнолітніх чи непрацездатних дітей [3].

У доктрині відзначається, що це положення забороняє батькам (усиновлювачам) вчиняти правочини, що стосуються як конкретного суб'єктивного права дитини (наприклад, права власності на житловий будинок), так і тих їх інтересів, що обумовлюють їх особливий правовий статус (наприклад, неправомірними мають вважатися правочини батьків, що перешкоджають належному вихованню та навчанню дітей) [93, с. 21].

Слід зазначити, що виходячи з формулювання відповідної норми, захисту у зобов'язальних відносинах більше підлягають саме малолітні особи, оскільки виходить, що батькам фактично забороняється від їх імені вчиняти правочини, що можуть шкодити їх інтересам.

Водночас, неповнолітні укладають правочини (тобто, вступають у зобов'язання) самостійно і, як передбачається ЦК України, у певних випадках вони повинні отримувати лише згоду на вчинення правочину.

Однак, згода на вчинення правочину навряд чи може розглядатися як сам правочин, а тому неповнолітньому може бути не погоджено участі у зобов'язальних відносинах, навіть якщо таке непогодження буде суперечити його інтересам.

У зв'язку з цим, різняться і наслідки вчинення правочинів (фактично, участі у зобов'язальних правовідносинах) малолітніми та неповнолітніми особами.

Відповідно, для малолітніх осіб загальне правило встановлює, що правочин вчинений за межами їх цивільної дієздатності може бути схвалений батьками

(усиновлювачами, опікунами), а у разі відсутності такого схвалення він вважається нікчемним [3].

Для неповнолітніх осіб вчинення правочину за межами цивільної дієздатності має дещо інші наслідки: він може бути схвалений батьками (усиновлювачами, піклувальниками) в порядку для малолітніх осіб, а у разі відсутності згоди, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи [3].

Однак, посилення на те, що за відсутності схвалення правочину батьками він вважається нікчемним – відсутнє. Тому дискусійним є питання співвідношення згоди батьків при вчиненні правочину, а у разі відсутності згоди, подальше його схвалення після вчинення правочину.

З аналізу Постанови Дніпровського апеляційного суду від 17.06.2020 р. по справі № 201/13469/19 випливає, що суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції, де суддя застосував до правочину, вчиненого за межами цивільної дієздатності неповнолітньої особи, поняття нікчемності [94].

На нашу думку, застосування поняття нікчемності у цьому випадку не є вірним, оскільки ст. 222 ЦК України передбачається можливість лише використання порядку схвалення правочину, передбаченого у ст. 221 ЦК України [3], однак не застосування наслідків такого несхвалення.

Ідучи від протилежного, це підтверджується і тим, що ч. 2 ст. 221 ЦК України встановлено можливість визнання нікчемного правочину дійсним на вимогу заінтересованої особи у разі, якщо буде встановлено, що правочин вчинений на користь малолітньої особи [3].

У свою чергу, ч. 2 ст. 222 ЦК України визначено, що правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників, може бути визнаний судом недійсним за позовом заінтересованої особи [3].

О. А. Негода фактично ототожнює попередню згоду батьків та пост-фактум схвалений правочин, виділяючи їх в єдину обставину для оспорювання правочину, вчиненого неповнолітнім. Зокрема, дослідниця відзначає, що для визнання такого правочину недійсним необхідна сукупність таких обставин: 1) вихід за межі

цивільної дієздатності; 2) відсутність попередньої згоди або подальшого схвалення; 3) звернення до суду заінтересованої особи [95, с. 91].

У свою чергу, розподіляючи правочини на нікчемні та недійсні, остання вказує, що нікчемними є правочини, вчинені малолітніми за відсутності їх схвалення батьками (усиновлювачами, опікунами), а оспорюваними – вчинені неповнолітніми за відсутності згоди батьків (усиновлювачів, піклувальників) [95, с. 91].

З цього вбачається певна непослідовність, оскільки в одному випадку вказується, що оспорюваним є правочин за відсутності попередньої згоди, а в іншому – як за відсутності попередньої згоди так і подальшого схвалення.

Тому, ми вважаємо, що кінцевим висновком у цій ситуації має бути саме те, що ненадання попередньої згоди або ж подальшого схвалення правочину у порядку, передбаченому ст. 221 ЦК України [3], є підставою для визнання правочину, вчиненого неповнолітньою особою за межами цивільної дієздатності, недійсним судом (тобто, він є оспорюваним).

У зв'язку з цим, ми не можемо погодитися з висновком судів як першої так і апеляційної інстанції у справі № 201/13469/19 [90; 94] та звертаємо увагу на те, що суди мали б досліджувати обставини оспорюваності правочину, а не зазначати про його нікчемність.

Такого висновку доходить і М. В. Міщенко, акцентуючи увагу на тому, що правочини, вчинені неповнолітніми за межами цивільної дієздатності є оспорюваними [96, с. 176].

З огляду на це, для усунення існуючих неточностей, ми пропонуємо змінити редакцію ч. 2 ст. 222 ЦК України [3], виклавши її наступним чином:

«Правочин, вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників або без подальшого схвалення батьків (усиновлювачів), піклувальників у порядку ст. 221 цього Кодексу, може бути визнаний судом недійсним (є оспорюваним) за позовом заінтересованої особи.

Відсутність згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників або подальшого схвалення батьків (усиновлювачів), піклувальників у порядку ст. 221 цього Кодексу щодо правочину, вчиненого неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності, не становить нікчемності такого правочину.»

Доречно звернути увагу на абз. 2 ч. 2 ст. 32 ЦК України, де вказується, що згода на вчинення неповнолітньою особою правочинів з транспортним засобом або нерухомим майном має бути нотаріальною, а також необхідний дозвіл від органів опіки та піклування [3].

Також, неоднозначним є питання форми згоди, що має надаватися батьками на вчинення неповнолітніми особами певних правочинів (абз. 1 ч. 2 ст. 32 ЦК України). На нашу думку, це означає, що така згода може бути надана як в усній так і в письмовій формі. Однак, варто усвідомлювати, що згода, надана в усній формі, може спричинити проблеми під час спору щодо доказування факту вчинення такої згоди.

З іншого боку, відсутність претензій (тобто, фактичне схвалення правочину) в порядку ст. 221 ЦК України [3] буде свідчити про надання такої згоди (або ж схвалення) навіть за відсутності письмового документу. Однак, момент виявлення правочину, вчиненого за межами цивільної дієздатності малолітньої або неповнолітньої особи також є дискусійним питанням та буде розглядатися далі.

Щодо форми згоди неодноразово висловлювалися українські суди.

Так, у справі № 607/18219/15-ц суд першої інстанції відзначив, що ч. 2 ст. 32 ЦК України не встановлює обов'язковості письмової форми згоди батьків на вчинення правочинів, не передбачених ч. 1 цієї статті, особами віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років, а письмова згода батьків вимагається лише при вчиненні неповнолітніми особами правочинів щодо транспортних засобів або нерухомого майна [97].

Цікаво, що суди апеляційної та касаційної інстанції підтримали відповідне рішення місцевого суду, який відмовив позивачам у визнанні недійсною угоди про працевлаштування випускників вищих навчальних закладів [98; 99].

Питання згоди розглядалося і у справі № 308/18698/13-ц, де було встановлено, що мати надала усну згоду на укладення договору на навчання, а тому підстав для визнання правочину недійсним не було [100].

Отже, виходячи з судової практики та положень ЦК України, ми можемо дійти висновку, що батьки (усиновлювачі, піклувальники) можуть надавати згоду, передбачену ст. 32 ЦК України, як в усній так і в письмовій формі.

Слід звернути увагу і на не менш важливу проблему, а саме встановлення моменту, з якого вважається, що батьки (усиновлювачі, опікуни, піклувальники) дізналися про вчинення правочину малолітньою (або неповнолітньою) особою за межами її цивільної дієздатності.

М. В. Міщенко вказує, що встановити момент, коли батьки (усиновлювачі, опікуни, піклувальники) дізналися про вчинення правочину малолітньою (чи неповнолітньою) особою вкрай важко і наводить судову практику, де суд, визнавав правочин недійсним через десять років після його фактичного вчинення [96, с. 179].

Тут варто погодитися з автором у тому, що суду необхідно було ретельніше дослідити це питання, так як приховування правочину протягом десятирічного строку видається, на нашу думку, малоімовірним. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що в інтересах сторони, яка укладає договір з неповнолітньою (малолітньою) особою, є повідомлення осіб, які є батьками (усиновлювачами, опікунами, піклувальниками) про укладення такого правочину, оскільки в іншому випадку, у будь-який момент можуть настати несприятливі наслідки у вигляді визнання правочину недійсним та застосування реституції.

Наразі ж звернемося й до застосування ст. 224 ЦК України [3] у правочинах, пов'язаних із нерухомим майном та транспортними засобами, що вчиняються неповнолітніми особами за межами їх цивільної дієздатності.

Зокрема, правочин, вчинений без дозволу органів опіки та піклування є нікчемним та може бути визнаний судом дійсним, якщо буде встановлено, що він відповідає інтересам фізичної особи, над якою встановлено опіку або піклування [3].

Саме лише формулювання ст. 224 ЦК України передбачає, що відсутність згоди органу опіки та піклування на правочин, що вчинений неповнолітньою особою, проте не тією над якою встановлено піклування, не може бути визнаний дійсним, що фактично створює нерівність у правах неповнолітніх дітей [3].

Деякі науковці зазначають, що дія ст. 224 ЦК України поширюється на правочини, вчинені опікунами особи, над якою встановлено опіку, або особою, над якою встановлене піклування за згодою піклувальника, але без дозволу органу опіки й піклування [101, с. 46].

Водночас, М. В. Міщенко, аналізуючи одну з судових справ, де правочин був вчинений неповнолітньою особою щодо придбання транспортного засобу без згоди батьків, відзначила, що він і так був недійсним в силу закону (нікчемним) на підставі ст. 224 ЦК України, оскільки на нього не було надано згоди органу опіки та піклування [96, с. 180].

Таким чином, існує невизначеність щодо того, чи є нікчемним правочин, що укладений неповнолітньою особою щодо транспортного засобу або нерухомого майна за відсутності згоди органу опіки та піклування в силу ст. 224 ЦК України, або ж чи є він таким, що буде визнаватися недійсним на підставі ст. 215 ЦК України через його невідповідність змісту ЦК України (ч. 1 ст. 203 ЦК України) [3].

Якщо керуватися власне ст. 224 ЦК України, то в ній надається вказівка на ст. 71 ЦК України, де визначається перелік правочинів, які не може вчиняти опікун або піклувальник без дозволів органу опіки та піклування [3].

Одними з таких є договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири [4]. Нотаріальне посвідчення або ж реєстрація договору придбання транспортного засобу законодавством безпосередньо не передбачається, хоча потребується реєстрація власне самого транспортного засобу згідно з Порядком державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів,

затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України № 1388 від 07.09.1998 р. [102].

Водночас, КЦС ВС у Постанові по справі № 331/3792/18 від 27.06.2019 р. дійшов висновку, що договір купівлі-продажу транспортного засобу є укладеним лише з моменту його державної реєстрації [103]. Враховуючи, що вищенаведеним Порядком передбачено, що набуття права власності на транспортний засіб підтверджується на підставі договору купівлі-продажу (міни, поставки), дарування транспортних засобів, а також інших договорів [102], то можемо презюмувати, що такі договори є укладеними саме з моменту державної реєстрації.

Отже, під правочини, дозвіл на вчинення яких необхідно отримувати від органів опіки та піклування за ст. 71 ЦК України, підпадають як правочини, пов'язані з нерухомістю, так і правочини, пов'язані з набуттям права власності на транспортні засоби [3]. Водночас, ми не досліджуємо в межах розгляду цього питання передачу транспортних засобів, наприклад, в оренду, позичку тощо.

Однак, повернемося до того, що ст. 71 ЦК України з-поміж переліку суб'єктів, визначеного у ст. 32 ЦК України (батьки, усиновлювачі, піклувальники), веде мову лише про піклувальників [3].

Насправді, це наштовхує на думку, що формулювання ст. 32 ЦК України у абз. 2 ч. 2 [3] виділяє два види згоди, що можуть застосовуватися окремо одна від одної:

- 1) письмова нотаріальна згода батьків (усиновлювачів);
- 2) письмова нотаріальна згода піклувальника та дозвіл органу опіки та піклування.

Така позиція ще більше поглиблює невизначеність застосування ст. 224 ЦК України, однак з іншого боку надає додатковий захист особам, над якими встановлено піклування.

Водночас, у доктрині відзначається, що дозвіл органу опіки та піклування потрібний у разі як надання згоди батьками (усиновлювачами) так і піклувальниками [95, с. 97-98; 104, с. 163].

За ч. 3 ст. 177 СК України батьки мають право надавати згоду на вчинення неповнолітньою дитиною правочинів, передбачених ч. 2 ст. 177 СК України (в тому

числі і договорів, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації), лише з дозволу органу опіки та піклування [4]. Поширення ж цього обов'язку і на усиновлену дитину впливає з положень ч. 4 ст. 232 СК України [4].

Отже, для вчинення неповнолітніми (діти, усиновлені діти та особи, над якими встановлено піклування) правочину з нерухомим майном або транспортним засобом, в кожному випадку необхідне отримання дозволу органів опіки та піклування.

Щодо застосування ст. 224 ЦК України звернемося до судової практики. Для прикладу, у справі № 680/535/19 суд першої інстанції вказав, що батько неповнолітньої доньки є її законним представником, та не є її опікуном, а тому на нього не поширюються обмеження, передбачені статтею 71 ЦК України. За таких обставин, помилковим є посилення на нікчемність договору оренди відповідно до ч. 1 ст. 224 та ст. 71 ЦК України [105].

Однак, у цій ситуації договір укладався батьком в інтересах малолітньої особи, а тому йому все одно необхідно було отримувати дозвіл опіки та піклування. Водночас, суд вказав, що сам по собі факт відсутності згоди органу опіки та піклування при укладенні оспорюваного договору не є підставою для визнання його недійсним [105].

У справі № 398/61/17 суд апеляційної інстанції встановив, що позивач не був позбавлений батьківського піклування і над ним опіка чи піклування не встановлювалася, а отже норма ч. 1 ст. 224 ЦК України не регулює спірні правовідносини [106].

Насамкінець, зазначимо висновок суду у справі № 545/3237/16-ц, який вказав, що норми ч. 1 ст. 224 ЦК України щодо нікчемності правочинів, застосовуються до правочинів вчинених без дозволу органу опіки та піклування опікуном та піклувальником (ст. 71 ЦК України), а не батьками [107]. Так як спірний договір купівлі-продажу укладався рідним батьком, а не опікуном (рішення про встановлення опіки та піклування над останніми суду надано не було, про такі обставини сторонами не заявлялось), то норми ст. 224 ЦК України до спірних правовідносин застосуванню не підлягають [107].

Отже, судова практика стоїть на позиції того, що положення ст. 224 ЦК України щодо відсутності дозволу опіки та піклування дійсно впливають лише на відносини, пов'язані з наданням згоди піклувальником неповнолітній особі на вчинення правочину, пов'язаного з нерухомим майном або транспортним засобом.

У свою чергу, якщо у неповнолітньої особи в незалежності від згоди батьків або усиновлювачів, буде відсутній дозвіл органів опіки та піклування, то такий правочин нікчемним вважатися не буде, а суди повинні будуть досліджувати можливість визнання його недійсним у разі подачі відповідного позову.

Таким чином малолітні особи в силу свого розвитку мають певні «пільги», що покладають відповідальність за їх дії на батьків, оскільки до досягнення ними чотирнадцятирічного віку саме сім'я має вирішальний вплив на їх поведінку та несе відповідальність за дії, вчинені такою особою.

2.4. Актуальні питання забезпечення спадкових прав дитини

Спадкування, як окремий інститут цивільного права, безпосередньо впливає на права та інтереси дітей. У цьому аспекті виникає декілька проблемних запитань, що висвітлюються в доктрині та позиції щодо яких висловлюються у судовій практиці.

Слушною є думка про те, що спадкування є однією з підстав набуття малолітньою або неповнолітньою особою права власності на майно, отже, захист прав цих осіб у спадкових правовідносинах має суттєве значення [95, с. 146].

Як ми вже зазначали, в розумінні спадкового права поняття «дитина» означає не особу, яка не досягла встановленого законодавством віку, а базується на кровній спорідненості такої особи зі своїми членами сім'ї, в першу чергу батьками.

Водночас, цей інститут передбачає законодавчі гарантії і для дітей, що не досягли вісімнадцятирічного віку. Для прикладу, малолітня, неповнолітня, недієздатна особа, а також особа, цивільна дієздатність якої обмежена, вважаються

такими, що прийняли спадщину, крім випадків, передбачених законодавством (ст. 1268 ЦК України) [3].

У свою чергу, у разі відсутності автоматичного прийняття спадщини, від імені малолітньої особи заяву про прийняття спадщини подають батьки (усиновлювачі) чи опікун, а особа, яка досягла чотирнадцяти років, має право подати заяву про прийняття спадщини без згоди своїх батьків або піклувальника [3].

Водночас, встановлюються й гарантії, пов'язані з відмовою від прийняття спадщини. Неповнолітня особа віком від чотирнадцяти до вісімнадцяти років може відмовитися від прийняття спадщини за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників і органу опіки та піклування. Батьки (усиновлювачі), опікун можуть відмовитися від прийняття спадщини, належної малолітній, недієздатній особі, лише з дозволу органу опіки та піклування [3].

У цьому вбачається певна непослідовність законодавця, оскільки для відмови від спадщини особою, яка не досягла вісімнадцяти років, необхідно отримати дозвіл від органу опіки та піклування, в той час як для подачі заяви про її отримання такого дозволу не вимагається. Тобто, фактично самі батьки або неповнолітня особа на власний розсуд вирішують питання можливості спадкування такого майна навіть без будь-якого рекомендаційного висновку органу опіки та піклування.

На нашу думку, це може свідчити про можливі порушення прав малолітніх осіб та неможливість будь-якою третьою особою (як і самою малолітньою особою) вплинути на прийняття нею спадщини.

З іншого боку, Т. В. Пивоварова зазначає, що в нотаріальній практиці виникають випадки, коли неповнолітня особа не бажає приймати спадщину, але батьки, маючи протилежну думку, змушують її йти проти власної волі [108, с. 185].

Це ще більше вказує на необхідність втручання з метою дотримання якнайкращих інтересів дитини з боку органів опіки та піклування й для подачі заяви про прийняття спадщини, оскільки прийняття її під примусом батьків в подальшому не дозволить здійснити й відмову від неї без згоди батьків.

Звичайно, що суд може захистити права дитини, але знайти вагомі докази для доведення такого факту буде вкрай важко.

З огляду на це, вважаємо за доцільне на законодавчому рівні закріпити обов'язок надання органом опіки та піклування згоди на прийняття спадщини малолітньою або неповнолітньою особою у разі подачі заяви про таке прийняття, при цьому з урахуванням думки неповнолітньої особи, а у разі непогодження батьків з таким висновком – закріплення можливості вирішення цього питання у судовому порядку. Ми усвідомлюємо, що українські суди є надзвичайно завантаженими, однак, у разі спору батьків з органами опіки та піклування, лише суд може вирішити це питання, виходячи з якнайкращих інтересів дитини.

Маємо звернути увагу на те, що в практиці протягом тривалого часу виникають проблеми щодо спадкування дітьми майна за правом представлення, передбаченого ст. 1266 ЦК України [3]. Перш за все, це питання постає у справах, де спадкування мало відбуватися за померлими в один день батьками та батьками їх батьків.

Незважаючи на те, що в судовій практиці протягом тривалого часу застосовується усталена позиція, у осіб часто виникають вимоги, пов'язані зі спадкуванням за правом представлення. Узагальнюючи судову позицію, КЦС ВС у Постанові від 16.10.2019 р. по справі № 401/898/17 відзначив, що за умови одночасної смерті спадкодавця та його спадкоємця, спадщина відкривається одночасно щодо кожного померлого, а спадкоємці померлого призиваються до спадкування за правилом представлення [109]. Ця позиція існує з 2017 року, проте суди попередніх інстанцій у наведеній справі все одно не застосували її та вирішили спір не у відповідності до законодавства та судової практики.

Таким чином, у разі якщо батьки дитини гинуть разом з батьками їх батьків, то дитина одночасно має право на спадкування і за своїми батьками і за батьками їх батьків по праву представлення.

Іншим аспектом, на який звертає увагу О. А. Негода, є те, що часто під час спадкування за заповітом у спадкодавця після смерті одного з дітей залишаються малолітні та неповнолітні онуки, які не включені до кола спадкоємців за заповітом. Остання відзначає, що у такому випадку несправедливим є невключення

малолітніх та неповнолітніх осіб, у яких померли батьки, до кола спадкоємців, які мають право на обов'язкову частку після смерті їхніх баби чи діда [95, с. 150].

Це підтверджується і існуючою судовою практикою, яка вказує про неможливість успадкування за правом представлення обов'язкової частки своїх батьків у разі наявності заповіту, оскільки право на обов'язкову частку у спадщині не входить до складу спадщини (спадкова маса) і не може бути передано спадкоємцеві в порядку спадкування [110]. Іншими словами, наприклад, неповнолітня дитина, що мала б непрацездатного батька (як особу, що претендує на обов'язкову частку), який вже був би мертвий на момент смерті спадкодавця, що залишив заповіт, не мала б права отримати таку обов'язкову частку, оскільки це є правом виключно тієї особи, яка підпадає під визначений законом перелік.

Проте, за іншого підходу до цього питання, права дітей, зокрема, й тих, що не досягли вісімнадцяти років, могли бути краще захищеними.

Щодо права представлення у описаній ситуації, то в доктрині виходять з того, що воно є особистим правом особи, яке не може передаватися в порядку спадкування [111, с. 129; 112, с. 813], тобто підтримують позицію, висловлену судами.

Водночас, ми більше схильні до думки О. А. Негоди, яка обґрунтовує доцільність розширення кола спадкоємців, які є такими, що мають право на обов'язкову частку в незалежності від змісту заповіту. Однак, її пропозиція полягає в тому, щоб доповнити абз. 1 ч. 1 ст. 1241 ЦК України положеннями наступного змісту: «Малолітні, неповнолітні внуки, правнуки спадкодавця спадкують, незалежно від змісту заповіту, обов'язкову частку в спадщині їхніх непрацездатних померлих матері, батька, баби, діда» [95, с. 154].

Ми ж пропонуємо застосувати інший підхід до цього питання, що полягатиме в наступному.

Ключовим у нашому підході є не пропонування змін до ЦК України, а зміна тлумачення існуючих норм. Зокрема, ч. 1 ст. 1266 ЦК України встановлює, що внуки, правнуки спадкодавця спадкують ту частку спадщини, яка належала б за

законом їхнім матері, батькові, бабі, дідові, якби вони були живими на час відкриття спадщини [3].

По-перше, ми пропонуємо для цілей цього положення розуміти поняття «за законом» в широкому сенсі, тобто можливість спадкування як за заповітом так і за законом. У такому випадку, положення ч. 1 ст. 1266 ЦК України могли б поширюватися і на ч. 1 ст. 1241 ЦК України [3] та визначати, що, наприклад, онуки спадкодавця мають право спадкувати незалежно від змісту заповіту, половину частки від тієї, що належала б їх непрацездатним батькам у разі спадкування за законом.

Таким чином, будь-які онуки, в тому числі і малолітні та неповнолітні діти, мали б право на спадкування обов'язкової частки, що належала б їх батькам. Така зміна практики, на нашу думку, могла б виходити з найкращих інтересів дітей, які не досягли вісімнадцяти років.

Актуальним питанням, яке не врегульовано наразі національним законодавством, є можливість спадкування особами, які були зачатими після смерті спадкодавця.

О. А. Негода в цілому підтримує таку можливість та пропонує, за умови настання вагітності дружини померлого протягом одного року після смерті спадкодавця, у таких ситуаціях застосовувати аналогічні правила до ст. 1298 ЦК України [95, с. 155], тобто, за наявності зачатої, але ще не народженої дитини, видача свідоцтва про право на спадщину й розподіл спадщини між усіма спадкоємцями може відбутися лише після народження дитини [3].

Така модель має кілька слабких позицій, оскільки автор намагається узгодити вже існуючі положення з новими неврегульованими правовідносинами і надає, наприклад, всього лише рік на можливість завагітніти дружині. Це пов'язується з необхідністю визначеності та стабільності спадкових правовідносин, а саме для того, щоб інші спадкоємці могли законно очікувати, що здійснять оформлення спадщини фактично не пізніше двох років з дня смерті спадкодавця.

У цьому аспекті О. Є. Кухарев пропонує встановити строк для запліднення у шість місяців з дня відкриття спадщини. На його думку, це відповідає строку,

встановленому для її прийняття, що дасть змогу уникнути як повторного поділу спадщини між спадкоємцями, який би мав місце в разі народження дитини після спливу більш тривалішого строку, так і правової невизначеності щодо долі спадкового майна [113, с. 51].

Розглядаючи це питання в міжнародному контексті, М. Л. Шелютто відзначає, що можливість спадкування живими за життя спадкодавця особами або живонародженими дітьми, що були зачаті під час життя спадкодавця, але народилися після його смерті, походить ще з права Давнього Риму [114, с. 94].

Дослідниця відзначає, що у Великобританії, Нідерландах та Ізраїлі запис про батьківство дитини, зачатої після смерті спадкодавця, не надає права такій дитині на спадкування, в той час як у багатьох штатах США ситуація є протилежною [114, с. 94]. Ключовою у цьому питанні стала справа *Woodward v. Commissioner of Social Security* у 2002 році, де суд розглядаючи це питання співставив 1) найкращі інтереси дитини, 2) заінтересованість штату в упорядкованому управлінні майном та 3) репродуктивні права генетичного батька [115].

До того ж, суд відзначив, що діти, зачаті після смерті батька, можуть успадковувати його майна за наступних обставин: 1) наявність генетичних зв'язків між батьком та дитиною, 2) особа, що вижила має підтвердити, що батько висловлював бажання посмертного зачаття та підтримки такої дитини, 3) дотримано «розумних» часових меж та 4) про це повідомлено всім сторонам (на нашу думку, іншим особам, які могли б також надати свідчення про таку волю батька) [115].

Як бачимо, суд виробив певний тест (що властиво англійському прецедентному праву), який має застосовуватися для можливості визнання дитиною спадкоємцем у кожному конкретному випадку.

Суд вказав, що з моменту збереження генетичного матеріалу до зачаття може минути багато часу, а думка батьків змінитися, тому перед тим, як посмертна дитина може отримати спадкові права згідно із законодавством, померлий повинен надати згоду на зачаття та підтримку такої дитини [115].

Після цього висновку, протягом декількох років у різних штатах США в нормативно-правові акти, що регулюють процедуру спадкування почали включатися відповідні тести, за дотримання умов яких дитина, зачата посмертно, мала б право успадковувати майно померлого спадкодавця.

Важливою особливістю для дотримання прав всіх учасників спадкових відносин, про яку відзначає М. Л. Шелютто, є те, що в системі загального права відбувається спадкування майна, яке вже не містить вимог кредиторів, в той час як в системі континентального права кредитори мають очікувати кінця процесу спадкування для задоволення своїх вимог [114, с. 98].

У Єдиному кодексі спадкування США, положення якого застосовуються у багатьох штатах США, дитина, що була зачата посмертно, має право на спадкування у разі, якщо 1) було надано згоду на посмертне зачаття з наміром бути батьком дитини, а також 2) таке зачаття відбулося не пізніше 36 місяців або ж дитина народилася не пізніше 45 місяців після смерті [116].

Такий строк у коментарі до цього Кодексу пояснюється тим, що особа може важко переживати втрату іншого подружжя, достатньо довго роздумувати над можливістю такого зачаття, а також з урахування невдач при зачатті [116].

Ми схильні до наявної у США практики, яка враховує не лише суто формальні вимоги, закріплені законодавством, а й надає можливість пережити горе втрати близької особи, подумати над можливою вагітністю та прийняти відповідне рішення. Тобто, під захистом знаходяться й репродуктивні права особи.

Концепція оновлення Цивільного кодексу України передбачає, що з метою запобігання можливим зловживанням, а також забезпечення стабільності майнового обороту, варто закріпити певні умови, за яких дитина, зачата після відкриття спадщини, може визнаватися спадкоємцем, зокрема відповідне волевиявлення заповідача та строк, протягом якого запліднення може проводитися [117, с. 54].

Тобто, мова також йде про волевиявлення самого заповідача і таке волевиявлення, на нашу думку, має бути достатньо однозначним та прямо

вказувати на його бажання або небажання мати спадкоємцем особу, яка буде зачата з його матеріалу вже після його же смерті.

Тому, існує певна невизначеність у тому, в якому порядку має спадкувати така особа: за законом як спадкоємець першої черги чи за заповітом. На нашу думку, у разі, якщо батько висловлює «очевидну» згоду на зачаття такої дитини, то вона може бути віднесена до першої черги спадкування як інші діти спадкодавця. У такому випадку, немає необхідності виключати цю дитину з черговості, встановленої ЦК України. До того ж, це позитивно вплине на стабільність цивільного обороту та не буде потребувати значних законодавчих та правозастосовчих змін.

Під питанням і досі залишається народження дитини через репродуктивні технології після тривалого строку (для прикладу, десяти років) та статус її майна. Безумовно, що включення такої дитини до кола спадкоємців значною мірою вплине на усталену систему спадкування, так як статус майна спадкодавця буде мати невизначений характер протягом настільки тривалого строку, що воно може втратити своє значення. На сьогоднішній день, такі дослідження, зокрема у вітчизняній доктрині, ще не проводилися, оскільки наразі відсутнє й первісне регулювання таких правовідносин.

Таким чином, ми вважаємо, що українському законодавцю слід звернути увагу на практику США та закріпити можливість для дитини, зачатої після життя спадкодавця, спадкувати майно. Будь-які припущення щодо строку такого закріплення є занадто сміливими та поки що не мають належного обґрунтування. Водночас з проаналізованих нами позицій, строк у шість місяців для зачаття після смерті спадкодавця найбільше узгоджується саме з чинним законодавством.

З іншого боку, такий строк виглядає критично малим, оскільки не може врахувати часу страждань, обдумувань та помилок, що можуть бути допущені при застосуванні репродуктивних технологій. Водночас, це може зачіпати, наприклад, інтереси інших малолітніх дітей спадкодавця, тому це питання може отримати своє належне врегулювання лише з плином часу.

***

Проаналізовано наслідки вчинення правочину малолітніми та неповнолітніми особами поза межами їх цивільної дієздатності та встановлено, що правочин вчинений за межами цивільної дієздатності неповнолітньої особи є оспорюваним, а не нікчемним. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 222 ЦК України.

На підставі проаналізованої судової практики встановлено, що форма згоди, яка має надаватися батьками (усиновлювачами, опікунами) для вчинення правочинів неповнолітньої особи може виражатися як в усній так і в письмовій формі.

У зв'язку з відсутністю єдиної доктринальної позиції щодо застосування ст. 224 ЦК України, на підставі проаналізованої судової практики було встановлено, що її застосування можливе лише у разі відсутності дозволу органу опіки та піклування у відносинах, пов'язаних з наданням згоди піклувальником неповнолітній особі на вчинення правочину, пов'язаного з транспортним засобом або нерухомим майном, а відтак ця норма не поширюється на аналогічні відносини неповнолітніх з батьками або усиновлювачами.

На підставі проаналізованої судової практики виявлено відсутність критеріїв для оцінки вкладу дитини у придбання разом з батьками майна на праві спільної сумісної власності, до того ж й без урахування рівня розвитку такої дитини.

Проаналізовано та визначено оптимальний порядок розпорядження майном малолітньої дитини її батьками на підставі договорів, що потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації: 1) отримати у встановленому законодавством порядку дозвіл від органів опіки та піклування, 2) отримати нотаріальну згоду іншого з батьків 3) безпосередньо вчиняти відповідний правочин, здійснювати його нотаріальне засвідчення та державну реєстрацію.

Участь дитини у речових правовідносинах, зазвичай, самостійною бути не може та залежить від волі інших осіб, зокрема батьків або осіб, що їх замінюють, а також органів опіки та піклування, що виконують контролюючу функцію щодо захисту інтересів дитини під час вчинення правочинів з майном.

В контексті житлового права розглянуто категорію «член сім'ї» для визначення кола осіб, право на користування житлом яких виникає у дитини та запропоновано її збільшення.

Проаналізовано критерії щодо підтвердження права користування житлом та встановлено, що судами застосовується формальна позиція, яка в першу чергу звертає увагу на реєстрацію особи у місці проживання.

Право користування житлом іншого члена сім'ї інколи реалізувати неможливо у зв'язку з переважним правом батьків (які не позбавлені батьківських прав або ж у яких не відібрано дитину) на проживання з дитиною, відтак практична реалізація цих приписів залежить від зовнішніх обставин, на які сама дитина часто вплинути не може.

Щодо спадкових правовідносин встановлено доцільність законодавчого закріплення обов'язку надання органом опіки та піклування згоди на прийняття спадщини малолітньою або неповнолітньою особою у разі подачі заяви про таке прийняття, при цьому з урахуванням думки неповнолітньої особи.

Проаналізовано питання реалізації права представлення за обов'язковою часткою та запропоновано необхідність зміни підходу у тлумаченні до спадкування малолітніми та неповнолітніми онуками за померлими дідом та бабою обов'язкової частки їх батьків за правом представлення.

Досліджено зарубіжну практику спадкування дітьми, що були зачаті та народжені після смерті спадкодавця, та підтримано позицію необхідності законодавчого врегулювання цього питання в Україні.

ВИСНОВКИ

За результатами виконаного дослідження, нами було отримано наступні висновки.

1. Поняття «дитина» в українському законодавстві має неоднакове застосування. Це пояснюється широким колом правовідносин та контекстом в якому воно може бути застосовано. З огляду на це, визначити єдине поняття «дитина» для всіх сфер права, навіть в межах галузей приватного права, не є можливим і часто воно є автономним у кожній окремій галузі або ж для конкретних правовідносин.
2. Відсутність єдиного поняття «дитина» спричиняє неправильне його розуміння у окремих галузях права як на доктринальному так і на практичному рівнях.
3. Проаналізовано зарубіжну та міжнародну практику та встановлено відсутність єдиного підходу до застосування поняття «дитина» як в національному законодавстві зарубіжних країн так і в міжнародних документах.
4. На підставі здійсненого аналізу національного, зарубіжного та міжнародного законодавства виокремлено три критерії для розуміння поняття «дитина»: віковий (по досягненню особою певного встановленого законодавством біологічного віку), кровної спорідненості (зв'язок з батьками), а також дієздатності (можливість втрати статусу «дитина» через встановлені законодавством умови, не пов'язані з віковим критерієм або критерієм кровної спорідненості), які характеризують єдиний суб'єкт приватних правовідносин – дитину.
5. На підставі наданих критеріїв, також встановлені основні ознаки, притаманні поняттю «дитина»: 1) її визначення як людської істоти (тобто біологічна приналежність до людського роду), 2) недосягнення повноліття (зазвичай, вісімнадцяти років), 3) неотримання нею статусу повнолітньої особи внаслідок обставин, передбачених законодавством (наприклад, вступ у шлюб).
6. Проаналізовано спільні й відмінні риси правового регулювання статусу малолітніх та неповнолітніх дітей, спільність яких зумовлюється необхідністю

існування посилених гарантій прав дітей, а відмінності походять з рівня психічного та фізичного розвитку дітей різних вікових категорій, що є визначальною ознакою такого розмежування.

7. Проаналізовано наслідки вчинення правочину малолітніми та неповнолітніми особами поза межами їх цивільної дієздатності та встановлено, що правочин вчинений за межами цивільної дієздатності неповнолітньої особи є оспорюваним, а не нікчемним. У зв'язку з цим запропоновано внести зміни до ч. 2 ст. 222 ЦК України.
8. На підставі проаналізованої судової практики встановлено, що форма згоди, яка має надаватися батьками (усиновлювачами, опікунами) для вчинення правочинів неповнолітньої особи може виражатися як в усній так і в письмовій формі.
9. У зв'язку з відсутністю єдиної доктринальної позиції щодо застосування ст. 224 ЦК України, на підставі проаналізованої судової практики було встановлено, що її застосування можливе лише у разі відсутності дозволу органу опіки та піклування у відносинах, пов'язаних з наданням згоди піклувальником неповнолітній особі на вчинення правочину, пов'язаного з транспортним засобом або нерухомим майном, а відтак ця норма не поширюється на аналогічні відносини неповнолітніх з батьками або усиновлювачами.
10. На підставі проаналізованої судової практики виявлено відсутність критеріїв для оцінки вкладу дитини у придбання разом з батьками майна на праві спільної сумісної власності, до того ж й без урахування рівня розвитку такої дитини.
11. Проаналізовано та визначено оптимальний порядок розпорядження майном малолітньої дитини її батьками на підставі договорів, що потребують нотаріального посвідчення або державної реєстрації: 1) отримати у встановленому законодавством порядку дозвіл від органів опіки та піклування, 2) отримати нотаріальну згоду іншого з батьків 3) безпосередньо

вчинити відповідний правочин, здійснити його нотаріальне засвідчення та державну реєстрацію.

12. Участь дитини у речових правовідносинах переважно залежить від волі інших осіб, зокрема батьків або осіб, що їх замінюють, а також органів опіки та піклування, що виконують контролюючу функцію щодо захисту інтересів дитини під час вчинення правочинів з майном.
13. На підставі проаналізованої доктрини та положень законодавства висловлено пропозицію щодо законодавчого закріплення обов'язку надання органом опіки та піклування згоди на прийняття спадщини малолітньою або неповнолітньою особою у разі подачі заяви про таке прийняття, при цьому з урахуванням думки неповнолітньої дитини.
14. Проаналізовано питання реалізації права представлення за обов'язковою часткою та запропоновано необхідність зміни підходу у тлумаченні до спадкування малолітніми та неповнолітніми онуками за померлими дідом та бабою обов'язкової частки їх батьків за правом представлення.
15. На підставі дослідженої зарубіжної практики щодо спадкування дітьми, що були зачаті та народженні після смерті спадкодавця, підтримано доцільність впровадження законодавчого регулювання цього питання в Україні.
16. В контексті житлового права розглянуто категорію «член сім'ї» для визначення кола осіб, право на користування житлом яких виникає у дитини, та запропоновано збільшити коло таких осіб, виходячи з задоволення якнайкращих інтересів дитини.
17. На підставі аналізу судової практики встановлено, що судами застосовується формальний підхід до користування житлом дитиною, за якої в першу чергу звертається увага на реєстрацію особи у місці проживання, а не інтереси дитини.
18. Право користування житлом іншого члена сім'ї інколи реалізувати неможливо у зв'язку з переважним правом батьків (які не позбавлені батьківських прав або ж у яких не відібрано дитину) на проживання з дитиною, відтак практичне

застосування цих приписів залежить він зовнішніх обставин, на які сама дитина часто вплинути не може.

19. На підставі проаналізованих джерел встановлено, що реалізація права на житло дітьми-сиротами та дітьми, позбавленого батьківського піклування є ускладненою, виходячи з декларативності законодавчих приписів та як наслідок неможливості практичної реалізації цих положень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про охорону дитинства»: Закон від 26.04.2001 № 2402-III. База даних «Законодавство України»/ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
2. Конвенція про права дитини: Конвенція від 20.11.1989 № 995_021. База даних «Законодавство України»/ВР України.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 01.02.2021).
3. Цивільний кодекс України: Закон від 16.01.2003 № 435-IV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
4. Сімейний кодекс України: Закон від 10.01.2002 № 2947-III. База даних «Законодавство України»/ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 01.02.2021).
5. Євко В. Ю. Співвідношення поняття «дитина» за цивільним та сімейним правом України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. Число 3(25), С. 253-254.
6. Курило Т., Баранкевич А. Особливості правового статусу дитини у Цивільному кодексі України. *Юридичний вісник*. 2020. № 2, С. 108-114.
7. Житловий кодекс Української РСР: Закон від 30.06.1983 № 5464-X. База даних «Законодавство України»/ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
8. Конституція України: Закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. База даних «Законодавство України»/ВР України.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 02.02.2021).

9. Стаття 52 Конституції України. *Конституція України. Остання діюча редакція з Коментарями*. URL: <https://konstitutsiya.com.ua/st-52> (дата звернення: 02.02.2021).
10. Закон України «Про громадянство України»: Закон від 18.01.2001 № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 02.02.2021).
11. Geneva Declaration of the Rights of the Child, 1924. *Humanium*. URL: <https://www.humanium.org/en/geneva-declaration/> (дата звернення: 02.02.2021).
12. Старовойтов О. К вопросу о трактовке понятия «ребенок» в международном праве. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2000. № 2, С. 19-23.
13. Декларація прав дитини: Декларація від 20.11.1959 № 995_384. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 02.02.2021).
14. American Convention on Human Rights: Convention from 22.11.1969. *Inter-American Comission on Human Rights*. URL: <https://www.cidh.oas.org/basicos/english/basic3.american%20convention.htm> (дата звернення: 02.02.2021).
15. Зеленіна М. В., Новосад А. С. Щодо термінологічного визначення поняття «зачатої, але ненародженої дитини» в законодавстві України. *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (ДДУВС, 24.11.2017)*. 2017, С. 134-136.
16. Водоп'ян Т. В. Проблема правового становища зачатої, але ще не народженої дитини в цивільному праві. *Університетські наукові записки*. 2006. № 2(18), С. 133-138.
17. African Charter on the Rights and Welfare of the Child. 1990. URL: https://www.un.org/en/africa/osaa/pdf/au/afr_charter_rights_welfare_child_africa_1990.pdf (дата звернення: 02.02.2021).

18. Балашова Т. Н. Соотношение понятий «ребенок» и «несовершеннолетний» в законодательстве Российской Федерации. Закон и право. 2019. № 11, С. 32-36.
19. Конституция Российской Федерации: Принята всенародным голосованием 12.12.1993 г. КонсультантПлюс надежная правовая поддержка. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_28399/ (дата звернения: 02.02.2021).
20. Федеральный Закон «Об основных гарантиях прав ребенка в Российской Федерации»: Федеральный Закон от 24.07.1998 № 124-ФЗ. КонсультантПлюс надежная правовая поддержка. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_19558/ (дата звернения: 02.02.2021).
21. Костенко Я. В. Правовой статус дитини в національному законодавстві. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2018. № 1, С. 55-60.
22. Republic of Estonia Child Protection Act: Act from 08.06.1992. *Riigi Teataja*. URL: [https://www.riigiteataja.ee/en/eli/531102014002/consolide#:~:text=\(1\)%20The%20Republic%20of%20Estonia,of%20Estonia%20concerning%20child%20protection](https://www.riigiteataja.ee/en/eli/531102014002/consolide#:~:text=(1)%20The%20Republic%20of%20Estonia,of%20Estonia%20concerning%20child%20protection). (дата звернения: 03.02.2021).
23. Code civil. *Légifrance Le service public de la diffusion du droit*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070721/LEGISCTA000006136228/#LEGISCTA000031345343 (дата звернения: 03.02.2021).
24. Working Together to Safeguard Children. A guide to inter-agency working to safeguard and promote the welfare of children. *HM Government*. 07.2018. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/942454/Working_together_to_safeguard_children_inter_agency_guidance.pdf (дата звернения: 03.02.2021).
25. The Children (Northern Ireland) Order 1995. 1995 № 755 (N.I. 2). *Legislation.gov.uk*. URL: <https://www.legislation.gov.uk/nisi/1995/755/contents/made> (дата звернения: 03.02.2021).

26. National guidance for child protection in Scotland. 19.05.2014. Scottish Government. URL: <https://www.gov.scot/publications/national-guidance-child-protection-scotland/pages/3/> (дата звернення: 03.02.2021).
27. Кривенко Ю. В. Цивільно-правовий статус неповнолітніх осіб. *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.)*. Відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ «ОЮА». Півд. регіон. центр НАПрН України. Одеса. Фенікс, 2013. Т. 2., С. 580-582.
28. Чорна Ж. Л. Особливості правоздатності малолітніх і неповнолітніх осіб як учасників майнових відносин. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24), С. 135-139.
29. Дербакова Ю. Л. Цивільна правосуб'єктність неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2014. 20 с.
30. Немченко С. С. Цивільно-правові аспекти відповідальності за шкоду, заподіяну малолітніми фізичними особами. *Вісник Запорізького національного університету*. 2012. № 2(II), С. 67-72.
31. Гринько С. Д. Деліктоздатність неповнолітніх фізичних осіб за цивільним законодавством України та зарубіжних країн: порівняльно-правовий аналіз. *Часопис цивілістики*. 2015. № 19, С. 158-165.
32. Кодекс законів про працю України: Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 03.02.2021).
33. Ременяк С. Я. Відшкодування шкоди, завданої малолітніми особами за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... к-та юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська національна юридична академія». Одеса, 2007. 20 С.
34. Цивільне право : підручник : у 2 т. В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бєгова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. Х. : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

44. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 14.11.2019. Справа № 303/3584/19.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85781829> (дата звернення: 10.02.2021).
45. Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова від 24.09.2008 № 866. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.02.2021).
46. Рішення Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 05.08.2014. Справа № 577/3564/14-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40084967#> (дата звернення: 10.02.2021).
47. Постанова Броварського міськрайонного суду Київської області від 20.06.2014. Справа № 361/3468/14-а.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39965597> (дата звернення: 10.02.2021).
48. Галянтич М. К., Тилик М. Т. Поняття житлових прав. *Приватне право і підприємництво*. 2018. Вип. 18, С. 157-161.
49. Лічман Л. Г. Судовий захист прав і інтересів членів сім'ї власника жилого приміщення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2005. 20 с.
50. Мовчан О. В. Цивільно-правовий захист житлових прав дітей: дис. ... канд. юр. наук. Харків, 2015. URL: <https://pravo.studio/ukrajini-pravo-tsivilne/tsivilno-pravoviy-zahist-jitlovih-prav-ditey.html> (дата звернення: 20.02.2021).
51. Аврамова О. Є. Правовий статус дитини у житлових правовідносинах. *Вісник ХНУВС*. 2015. № 3 (70), С. 159-166.
52. Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. Справа № 1-8/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text> (дата звернення: 20.02.2021).
53. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 23.04.2020. Справа № 686/8440/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89006123> (дата звернення: 20.02.2021).

54. Сердечна І. Л. До питання про поняття «член сім'ї» в сімейному праві: нормативний та доктринальні підходи. Університетські наукові записки. 2014. № 4 (52), С. 88-95.
55. Мовчан О. В. Захист прав дитини на користування житлом. Часопис Академії адвокатури України. 2015. Т. 8. № 3(28), С. 75-80.
56. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 28.12.2018. Справа № 728/1604/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/78949344> (дата звернення: 20.02.2021).
57. Рішення у справі «Мамчур проти України» від 16.10.2015. Заява № 10383/09. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 20.02.2021).
58. Case of Bronda v. Italy from 09.06.1998. Case № 40/1997/824/1030. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-58194%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-58194%22]}) (дата звернення: 20.02.2021).
59. Committee on the Rights of the Child, General Comment № 14 (2013). URL: http://www2.ohchr.org/English/bodies/crc/docs/GC/CRC_C_GC_14_ENG.pdf (дата звернення: 20.02.2021).
60. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 24.04.2020. Справа № 728/1604/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89034201> (дата звернення: 20.02.2021).
61. Постанова Полтавського апеляційного суду від 20.01.2021. Справа № 524/1285/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94285471#> (дата звернення: 20.02.2021).
62. Електронна петиція «Щодо можливості надання правового статусу законних представників родичам дитини, в разі смерті того з батьків, з ким проживала дитина після розлучення батьків» від 30.05.2019 № 22/055518-еп. URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/55518> (дата звернення: 20.02.2021).
63. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 22.06.2020. Справа № 520/26/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89977610> (дата звернення: 20.02.2021).

64. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 11.03.2020. Справа № 127/26353/18. URL <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88337324> (дата звернення: 20.02.2021).
65. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 04.07.2018. Справа № 711/4431/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75370719> (дата звернення: 20.02.2021).
66. Рішення Володарського районного суду Донецької області від 14.12.2017. Справа № 222/1549/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71130069> (дата звернення: 25.02.2021).
67. Рішення Селидівського міського суду Донецької області від 13.06.2019. Справа № 242/1301/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82432879> (дата звернення: 25.02.2021).
68. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11.09.2019. Справа № 804/3718/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84975989> (дата звернення: 25.02.2021).
69. Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»: Закон від 13.01.2005 № 2342-IV. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 25.02.2021).
70. Баран А. В. Права дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в Україні: проблеми реалізації та захисту. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 1, С. 5-8.
71. Зілковська Л. М. Проблеми захисту прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, на житло. *Університетські наукові записки*. 2008. № 4 (28), С. 136-140.
72. Сироти. Після 18 років проблеми тільки починаються. *Соціальний захист громадян*. URL: <http://soc-in.com/component/content/article/4-news/3733-siroti-pislja-18-rokiv-problemi-tilki-pochinajutsja.html> (дата звернення: 25.02.2021).

73. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 11.06.2020. Справа № 212/4609/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89824667> (дата звернення: 25.02.2021).
74. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа»: Закон від 16.12.2020 № 1095-IX. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1095-IX#Text> (дата звернення: 01.03.2021).
75. Закон України «Про житловий фонд соціального призначення»: Закон від 12.01.2006 № 1095-IX. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3334-15#Text> (дата звернення: 01.03.2021).
76. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 06.09.2018. Справа № 521/10210/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74747433> (дата звернення: 01.03.2021).
77. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 10.01.2019. Справа № 522/9768/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79161631> (дата звернення: 01.03.2021).
78. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 14.02.2020. Справа № 752/12434/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640463> (дата звернення: 01.03.2021).
79. Прокопенко О. С. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні. *International Journal of Innovative Technologies in Social Science*. 06.2018. № 4(8). Vol. 2 P.9-15.
80. Голубєва Н. Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03. Нац. ун.-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2013. 40 С.
81. Завальна Ж. В. Щодо питання про юридичну природу зобов'язання. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2, С. 147-150.

82. Слома В. М. Суб'єкти цивільно-правових зобов'язань. *Юридичний вісник*. 2016. № 3 (40), С. 113-117.
83. Мазур О. С. Цивільне право України: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 384 с.
84. Про деякі питання застосування Цивільного кодексу України в банківській діяльності: Лист від 18.08.2004 № 18-111/3249-8378. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v8378500-04#Text> (дата звернення: 05.02.2021).
85. Тищук Н. О. Дрібні побутові правочини» як основний вид правочинів, які вчиняють малолітні особи. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 1 (30), С. 59-62.
86. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 10.01.2018. Справа № 303/5942/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71521258> (дата звернення: 05.02.2021).
87. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 20.05.2020. Справа № 211/4358/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89344788> (дата звернення: 05.02.2021).
88. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 17.06.2020. Справа № 216/5348/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89907804> (дата звернення: 05.02.2021).
89. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої палати Касаційного цивільного суду від 12.04.2018. Справа № 289/1996/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73598519> (дата звернення: 05.02.2021).
90. Рішення Жовтневого районного суду міста Дніпропетровська від 26.03.2020. Справа № 201/13469/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88541732> (дата звернення: 05.02.2021).
91. Чорна Ж. Л. Окремі питання участі малолітніх і неповнолітніх осіб у майнових відносинах за цивільним законодавством України. *Університетські наукові записки*. 2017. № 62, С. 35-43.

92. Тищук Н. О. Особливості вчинення правочинів малолітніми особами в умовах розвитку інформаційних технологій. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1, С. 199-201.
93. Договірне право України. Загальна частина : навч. посіб. Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кузнєцова та ін.; за ред. О.В. Дзери. К. : Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
94. Постанова Дніпровського апеляційного суду від 17.06.2020. Справа № 201/13469/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89907974> (дата звернення: 05.02.2021).
95. Негода О. А. Захист майнових прав малолітніх та неповнолітніх осіб: цивільно-правовий аспект: дис. ... доктора філософії. Харків, 2020. 262 с.
96. Міщенко М. В. Вчинення правочинів неповнолітніми особами без згоди батьків (усиновлювачів) чи піклувальника. *Право та інновації*. 2015. № 4 (12), С. 176-181.
97. Рішення Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 13.03.2017. Справа № 607/18219/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/65404624#> (дата звернення: 06.02.2021).
98. Ухвала Апеляційного суду Тернопільської області від 22.06.2017. Справа № 607/18219/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/67456520> (дата звернення: 06.02.2021).
99. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.06.2019. Справа № 607/18219/15-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82826336> (дата звернення: 06.02.2021).
100. Рішення Ужгородського міськрайонного суду Закарпатської області від 17.07.2015. Справа № 308/18698/13-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/47551809#> (дата звернення: 06.02.2021).

101. Шапірко В. С., Клещенко О. М. Нікчемні правочини: особливості цивільно-правового регулювання. *Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (СумДПУ, 29.05.2020)*, С. 44-47.
102. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів: Постанова від 07.09.1998 № 1388. База даних «Законодавство України»/ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-%D0%BF#Text> (дата звернення: 06.02.2021).
103. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.06.2019. Справа № 331/3792/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82797986> (дата звернення: 06.02.2021).
104. Міщенко М. В. Згода батьків та дозвіл органів опіки і піклування як обов'язкові правові підстави вчинення правочинів малолітніми та неповнолітніми особами. *Право та інновації*. 2015. № 3 (11), С. 162-166.
105. Рішення Новоушицького районного суду Хмельницької області від 13.11.2020. Справа № 680/535/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92943007> (дата звернення: 06.02.2021).
106. Постанова Апеляційного суду Кіровоградської області від 08.08.2018. Справа № 398/61/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75835456> (дата звернення: 06.02.2021).
107. Рішення Полтавського районного суду Полтавської області від 05.05.2017. Справа № 545/3237/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66485192> (дата звернення: 06.02.2021).
108. Пивовар Т. В. Особливості прийняття спадщини малолітніми та неповнолітніми особами. *Від римського приватного права до права Європи : матер. 15-ої міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав., 2017 р.)*. за заг. ред. д.ю.н., проф. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 184-186.

109. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 16.10.2019. Справа № 401/898/17.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85033611> (дата звернення: 10.02.2021).
110. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Третьої судової палати Касаційного цивільного суду від 27.01.2021. Справа № 199/9931/15ц.
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95110981> (дата звернення: 10.02.2021).
111. Ромовська З. В. Українське цивільне право. Спадкове право : підручник. 2-ге вид., допов. Київ : ВД Дакор, 2013. 304 с.
112. Цивільний кодекс України: Коментар. 2-ге вид. із змінами станом на 15.01.2004. Харків : Одиссей, 2004. 856 с.
113. Кухарєв О. Є. Окремі аспекти правового статусу постмортальних дітей спадкодавця у спадковому праві України. *Вісник Запорізького національного університету*. 2018. № 1, С. 46–54. (Серія: Юридичні науки).
114. Шелютто М. Л. Дети, зачатые после смерти родителя: установление происхождения и наследственные права. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. № 4, С. 91-98.
115. Woodward v. Commissioner of Social Security. 2002. CASEBRIEFS.
URL: <https://www.casebriefs.com/blog/law/wills-trusts-estates/wills-trusts-estates-keyed-to-dukeminier/intestacy-an-estate-plan-by-default/woodward-v-commissioner-of-social-security/#:~:text=Commissioner%20of%20Social%20Security,-CitationWoodward%20v&text=Brief%20Fact%20Summary.,cause%20him%20to%20be%20sterile%2C>. (дата звернення: 10.02.2021).
116. Uniform probate code. 1969. National conference of commissioners on uniform state laws. *Uniform Law Commission*.
URL: <https://www.uniformlaws.org/HigherLogic/System/DownloadDocumentFile.ashx?DocumentFileKey=c07e5420-d85d-eb2a-8e4b-b93b4362263e&forceDialog=0> (дата звернення: 10.02.2021).
117. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім “АртЕк”, 2020. 128 с.